

Й. ШЕВЧЕНКО

Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич)

До двадцятиріччя смерти драматурга (1907 — 1927)

В-осени минуло 20 років з дня смерти драматурга й артиста побутового театру Івана Карповича Тобілевича, більш відомого під своїм псевдонімом — Карпенко-Карий.

Побутовий український театр, що його „вік“, почавшись з 1881-го року — коли після відомої заборони 76-го року знову були дозволені українські вистави — скінчився з народженням „Молодого театру“, р. 1917-го, не був монолітною цілістю в розумінню як свого репертуару так і прийомів і способів його сценичної інтерпретації. Розглядаючи схему його розвитку, можна простежити дві течії в цьому театрі. За перших 10—15 років тут переважав романтизм чи то в формі історичної драми, запізненого відгуку на нашому терені французької театральної романтики, чи то в формі сентиментальної етнографічно-побутової мелодрами. Такий театр цілком попадав у тон смакам і настроям культурного шару тодішнього громадянства, що жило ще народницькими ідеалами й симпатіями. Цей напрямок у театрі репрезентували своїми п'єсами й режисурою Старицький і особливо Кропивницький, геніальний основоположник школи акторської гри в побутовому театрі.

Інший напрямок дав побутовому театрові своїми п'єсами Карпенко-Карий, хоча він і був сучасником двох згаданих театральних діячів.

Карпенко-Карий, як відомо з його біографії, не мавши систематичної теоретичної освіти, серйозно працював над самоосвітою і в молодих літах захоплювався творами Білінського, Добролюбова, добре знав Щедрина, мав близькі знайомства з представниками передової думки свого часу. Очевидно, ці впливи часів юнацьких були такі дужі, що Тобілевич ще й у 80-роках, уже мало не сороклітньою людиною будучи, мав звязки з тогочасними революційними організаціями, за що й потрапив на 5-тирічне заслання. Хоча революціонером Тобілевич так і не став...

З другого боку, оцінюючи творчість Карпенка-Карого, треба знати, що він дуже довго й пильно спостерігав життя перш ніж узятись до літературної роботи: перший свій твір він дав аж 1883 року (драма „Бурлака“), мавши вже 38 років. Тобілевич до свого вступу на сцену — а це трапилось, коли йому було вже 45 років — служив по установах повітових міст і разом з тим провадив господарство на своїому хуторі. Були в його житті й довші періоди, коли він, не одриваючись, сидів на землі: „...Я п'ять років працював, як хлібороб і працював власними руками від ранньої до вечірньої зорі, поруч і нарівні з народом, що й дало мені найбільше спроможности познайомитися з життям, про котре пишу“ — так писав Тобілевич до С. Єфремова. Правда, тут же треба зазначити, що працюючи „поруч і нарівні з народом“, Карпенко-Карий працював на

досить таки кругленькому шматочкові в 200 дес. власного хутора й „працював“, очевидно, з „власними“ ж робітниками. Цей факт треба поставити поруч з тим, що й своїм соціальним корінням Тобілевич сидів у дрібно-шляхетських класових традиціях: його батько належав до збіднілої чиншової шляхти, що весь час тяглася до панства і, хоч тяжко бідувала, але не хотіла спускатися до стану звичайного селянина — хлібороба. Отже обставини, в яких зріс і працював Карпенко-Карий, виявилися дужчими за впливи й захоплення молодих літ, і Карпенко-Карий протягом всього життя так і залишився на ідейних позиціях легального культурницького народництва 70—80 років, яке взагалі не відзначалося широким розумінням соціальних обставин, яке не заперечувало тогочасного державного устрою і могло задовольнитися різними „поправками“ до нього — незначними реформами. Як справжній народник, що довгий час до того-ж був хліборобом, Карпенко-Карий вірить у могутню моральну силу землі і хліборобської праці, особливо коли „жити по-божому“, про що мріють у нього багато героїв. Безгрунтовне моралізаторство, яке апелює до „сумління“ людини, яке вірить, що „певно є на світі загальний ідеал, потеряний людьми давно“, взагалі сильно бренть у творах Карпенко-Карого, особливо написаних наприкінці життя.

Отже, з сказаного вже ясно, що сила й значіння творів Карпенка-Карого не в його позитивних поглядах і не в тих персонажах його п'єс, що виступають носіями й речниками цих поглядів. Це значіння в іншому.

Час, що його найяскравіше й найчастіше відбиває Карпенко-Карий у своїх творах — 70-90 роки минулого сторіччя — час повільного переходу України на капіталістичні рейки. В сільській економіці це час підупадання й повільної руйнації дворянсько-поміщицького землеволодіння і народження та зміцнення нової класи — середньої й малої буржуазії.

Карпенко-Карий, зрісши на селі і, пізніше, скінчивши свою недовгу науку в „уездном училище“, служить по різних містах на Херсонщині й продовжує, як сказано, господарювати на землі. Таким чином, селянство й близькі до нього верстви — чиновництво, міщан, інтелігенцію та всяке сільське „начальство“ Карпенко-Карий мусив знати досконально з живого досвіду. Цей досвід у його майстерно-художньому перетворенні Карпенко-Карий і переніс до своїх творів: кращі з них розгортають процеси економічного розкладу й зубожіння села за часів покріпацьких. На мужицькому безземеллі і безгрошев'ї, на селянській темноті й безправ'ї повстають свої „кревні“ глитаї й п'явки. Вони не приходять десь з боку — їх тут же родять відповідні соціальні умови, переможний хід капіталізму, їх виділяє своє ж сільське оточення. Карпенко-Карий в багатогранних, на диво живих і пластичних образах демонструє народження, вкорінення в життя, зміцнення цих персонажів і буйний розквіт їх „кровососних“ талантів.

В низці творів Карпенка-Карого, написаних послідовно від 1883 до 1900 року, маємо неначе історію цього персонажа. Ось „тепла компанія“ з „Бурлаки“ (найперший твір) на чолі з старшиною. Старшина купує в мужиків на мужичі-ж, „громадські гроші хліб будущего врожаю“, успішно барищує на ці гроші, у нього вже „все є, благодарить бога, а ще мало“, тому він і далі таким же робом користується з свого начальницького становища. А ось другий „герой“, теж поки що з невеликих павуків — Михайло Окунь („Розум-

ний і Дурень"). Цей, не маючи в кишені громадських грошей, вигадує інші махінації — євреям заборонено було орендувати шинки, Окунь бере шинки на своє ім'я й перенаймає їх за добрі гроші. В селі йдуть оплатки — Михайло користується з випадку і за безцінь наймає людей й т. ин.

А ось вже „діяч“ вищого шабля — Герасим Калитка („Сто Тисяч“, 1890-го року): „кусочками, шматочками купував, а вже й у мене набралось, тепер маю 200 дес.“ — каже Калитка. „Але що-ж це за шматочок?“... — скаржиться він далі. І Калитка побивається, якби купити в сусіда-поміщика „шматочок“ — 250 дес., що тут же „межа з межею“ з його, Калитчиною, землею лежить.

Життя йде, нові економічні форми повільно, але невблаганно перемагають:

„пани' горять, а мужички з пожару таскають! — ... Це не пустяк... Вони привикли омари там, шампанське — от грошики й ухнули, а там й іменія ахнули. А ви галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку та й то не що-дня, а воно жирок наростає... Гляньте навколо: Жолудь десять тисяч десятих, Чобіт — п'ять тисяч десятих“...

— так не дуже „науково“, але мальовничо характеризує цей процес Копач із „Сто Тисяч“. Глитаїство розгортається. Найбільших верхів у цій системі досягає Пузир („Хазяїн“ 1900 року) — він уже доскочив того, про що тільки несміливо мріяв Калитка: в Пузиря вже стільки землі, що три дні треба їхати, щоб її об'їхати і „стільки всякого хліба, як води в морі“, у нього кілька економій, на його степах пасуться десятки тисяч овець та іншої худоби. Пузир сміливо прицинюється до „шматочка“, за який правлять аж два мільйони. Пузиря скрізь уже шанують — він земський гласний, має хреста на шию, водиться з родовитими панами. Пузир економічно такий уже дужий, що може диктувати свою волю, має змогу робити „економічну політику“ — щоб створити для своїх економій резерви дешевої робочої сили, він наказує економам „утворити бідність“ в одному селі, де селяни хотіли зарплати більшої, ніж їм давав Пузир. У Калиток і Пузирів, звичайно, ціла система визиску, ціла „наука“ висмоктування крові, викачування з праці робітника додаткової вартості — „ми ніколи не знали, що можна, а чого неможна, аби бариш, то все можна“ — каже Пузирева жінка своїй дочці. Збільшується господарство — удосконалюється й ця система. І ось один із прикладів такого „вдосконалення“. У Пузиря збунтувались робітники, бо їм дають борщ без буряків і картоплі, а хліб „пополам з половою“, — поки свіжий, то такий гливкий, що тільки коники ліпить, в горло не лізе, заліплює пельку...“. З цього приводу вів Пузир таку розмову з дочкою:

„Соня. Таким хлібом гріх годувати людей, тату.

Пузир. Робочого чоловіка не можна, моя дитино, нагодувати іншим, ліпшим хлібом: він буде раз-у-раз голодний. Робочий чоловік, мужик, не любить білого хліба, бо він і не смачний і не тривкий. Оце самий справжній хліб для робочих — питательний, як кажуть лікарі.

Соня. Та це не хліб, це сухий кізяк.

Пузир. Бог зна, що вигадуєш, якого ж хліба треба? (хоче одламати, не ламається, хоче одкусити, не вкусить).

Соня. Бачите — ні вломати, ні вкусити.
Пузир. Треба розмочити.

Заспокоївши дочку, Пузир дає таке розпорядження своєму підручному що-до харчування робітників:

Пузир. Ліхтаренко таки дуже вигадусь на хлібові. Справді, не вкусити. Та й не час тепер таким хлібом годувати, ще покидають робочі, возись тоді з ними, а пора настає гаряча. Скажи йому, що такий хліб можна давати тільки з першого сентября, як обробимось, тоді половина строкових не видержить, повтікає, а жаловання зостанеться в кешені. Отак скажи йому, розумні хазяїни роблять. Перекажи, нехай годує краще й у борщ картоплю нехай дає“.

Для повноти характеристики всіх цих персонажів можна додати, що які вони безсердечні й жорстокі, такі й грубі й некультурні. Калитка такої думи про вчених: „Я придивився: як тільки вчений, так і голодранець, ні землі, ні грошей і таки дурень-дурнем“. Пузиреві пропонують пожертвувати щось на пам'ятник Котляревському. Він заявляє: „Котляревський мені без надобности“.

Між цими головними „героями“ здириства й шахрайств та їх жертвами стоїть у Карпенко-Карого цілий шар різних посередників—факторів, писарів, аблакатів, то-що.

Зазначені п'єси, що ставлять соціальну проблему—найцінніші в спадщині нашого драматурга. Але нахил до соціальної аналізи фактів і явищ характеризує й мало не всі інші—психологічно-побутові та історичні п'єси Карпенко-Карого („По над Дніпром“, „Суєта“, „Сава Чалий“, „Мартин Боруля“ то-що). Ці п'єси доповнюють галерею експлуататорів, виведених у п'єсах вище розглянутих. Споміж цих п'єс не можна не згадати комедію „Мартина Борулю“, де гостро висміяно намагання героя віднайти загублені його предками дворянські права. П'єса особливо цікава тим, що за тему її Карпенко-Карий узяв подію, що була з його батьком.

Повстає питання, як же міг Карпенко-Карий—ліберал, людина занадто поміркованих поглядів, що не зрозуміла навіть і не прийняла подій 1905 р.—як він міг піднятися до такої гострої критики соціальних болячок свого часу. На таке складне питання відповісти коротко трудно. Але ж зрозуміло, що до цього спричинилась, звичайно, не найва віра авторова в „загальний ідеал, потеряний людьми“ і не його реакційні міркування про „інтелігентних, чесних хазяїв, сильних духом, котрі... бажають постановити правдиві відносини між хазяїном і робітником“. З Карпенка-Карого був яскравий художник, допитливий спостерігач життя, глибокий знавець побуту. Але все горе в тому, що цей художник не стояв на відповідній своєму часові височині розуміння соціально-історичного процесу; досить сказати, що позитивні персонажі його п'єс вірять у користь і добрий вплив таких речей, як євангеліє та житія святих („По над Дніпром“). Цим же пояснюється й те, що Карпенко-Карий не помітив і не відбив у своїх творах зросту революційної свідомості й активності мас, ніде не показав борця-революціонера; у нього тільки в одній з останніх п'єс („Хазяїн“) розповідається про збройну боротьбу між Пузиревим економом і робітниками. Цікаво також зазначити одну рису в п'єсі „Хазяїн“: Пузир падає жертвою своєї жадности: їхавши полем, Пузир

побачив, що гусі скубуть копу пшениці, „хазяїн“ не міг цього знести, погнався за гусьми й зламав собі ногу, з того він і вмер. Тим часом, як усі Пузиреві попередники — всі ці Калитки, Окуні й Цокулі — виходили сухими з води. Отже чуттям художника Карпенко - Карий угадав близьку долю своїх героїв.

Карпенко - Карий був також директором театральної трупи й актором. Це визначило форму його літературної роботи й не тільки тим, що своїм творам він надав форм театральних, а і в тому, що в свої п'єси він багато дечого переніс з випробуваних театральних прийомів. Так, наприклад, незмінний персонаж європейських комедій ще з 16 — 17-го сторіччя — комічний учений — найшов своє застосування і в художніх перетвореннях Карпенка - Карого в постаттях різних писарів, дяків - пиворізів то - що. Але ці постаті Карпенка - Карого „акліматизувалися“, вони виведені автором з умов української дійсності.

У деяких своїх, переважно ранніх, творах Карпенко - Карий віддав данину театральній романтиці, що ще буяла в театрі його часів, але в основному, в найбільш значних, цінних і художніх своїх творах він був реаліст. Правда, в нього є подеколи збочення до карикатури й шаржу, в трактуванні навіть головних персонажів, але це не міняє справи — сценічний реалізм, щоб дійти до глядача, завжди мусить бути „густіший“, сконденсованіший, ніж реалізм твору літературного. Карпенко - Карий був серйозний майстер що-до вміння з окремих фактів, ледве помітних дрібниць і рисочок творити сповнені життям, кров'ю і м'язами типи і тому багато з цих типів живе не лише по той бік рамп, а й як повнокровні типи літературні.

Взявши дещо від драматургійної манери Островського, свого старшого сучасника, Карпенка - Карий однак значно ширше за нього розвинув тематику своїх творів, розсунувши їх рямці від побутової драми до соціально-побутової п'єси, де особиста інтрига часто відіграє зовсім незначну роль, поступаючись місцем перед темою класової боротьби, правда поставленою ще невиразно.

Нема чого казати, що п'єси Карпенка - Карого далеко позаду лишали всю попередню українську драматургію з її мотивами нещасного й щасливого кохання, з її сентиментальним мелодраматизмом, перевантаженим непомірними дозами етнографії, славнозвісних співів, гопака то що. Проте, український побутовий театр не використав уповні спадщини Карпенка - Карого, не розвинув його драматургійних принципів, не поглибив прийомів акторської майстерності, до чого давали багатий матеріал твори цього автора. Багато було на те причин і між ними — національно-культурний гніт у царській Росії та надзвичайно низький рівень культури нашого дореволюційного театру

Однак це мало зменшує значіння художньої роботи Карпенка - Карого в театрі і літературі. Його кращі твори ще довго будуть джерелом живого знання про ті часи, коли лихої пам'яті Пузирі „йшли за баришами наосліп, кришили направо й наліво, плювали на все!!“.

О.Л. ФІНКЕЛЬ

Ленін — публіцист

(СТИЛІСТИЧНІ ЗАМІТКИ)

I

Чотири роки, що минули від дня смерті В. І. Леніна, принесли нам колосальну літературу про нього. Переглядаючи бібліографічну літературу, або навіть проспекти видавництв, прямо дивуєшся, як повно й всебічно вивчено його творчість. На кожне питання, що навіть дуже мало стосується до діяльності покійного проводиря, списані цілі томи. Серед всієї тієї літератури є прогалина, якої нічим не можна з'ясувати, майже цілковита порожнява, — це вивчення мови Леніна, його письменницького арсеналу. Було б помилкою думати, що це пуста справа, що й для Леніна самого мова його творів стояла на останньому місці. Навпаки, є прямі вказівки на протилежне, є, нарешті, стаття самого Вол. Іл. „О характере наших газет“, де він ясно й твердо висловлює своє стилістичне сredo. Заразом треба взяти на увагу ще й той вплив, який зробив стиль Леніна на його молодших сучасників. Можна з певністю сказати, що не тільки мова газетних та журнальних статтів, але часами й цілі книжки мають на собі ленінську позначку, що до мови, маємо ми на думці. Виявилось, що ленінський вплив дужчий і глибший за вплив тільки ідеологічний; він так глибоко позначився на його учнях та послідовниках, що найінтимніше, найбільш індивідуальне — стиль — і той не минув загальної долі: він теж зробився ленінський. З цим впливом ленінського стилю треба числитися. Не можна його оминути, не помітивши, бо це явище має і практичний, і науковий, і сучасний і історичний інтерес. Тільки наша нецікавість, а то й нерозуміння ваги таких речей, може з'ясувати нехтування цієї зовсім немаловажної сторони творчості В. І. Леніна.

Що ми справді маємо на це питання? Одно число „Лефа“¹⁾, де зібрані статті опоязовців, статтю В. Данилова „О художественном образе в языке В. И. Ленина“ в „Новом Мире“²⁾ статтю Л. П. Якубинського „Ленин о „революционной фразе“ и смежных явлениях“ в „Печати и Революции“³⁾ і невеликі книжки А. Кручених і автора цих рядків,⁴⁾ не числячи рецензій на деякі згадані тут роботи. Оце й все. Не будемо тут заходити в квалітаивну оцінку цих робіт, але хоч як до них ставитися, не можна не визнати, що не зроблено в цій ділянці майже нічого сінько. Тай те, що зроблене, на повноту претендувати не може. Майже все це побіжні замітки на ті або інші вихоплені моменти, нехай часами влучні й цікаві, але все-ж уривчасті.

У даній статті ми даємо короткий виклад тих висновків, до яких ми прийшли складнішими шляхами в нашій роботі про мову публі-

1) № 1, (5) 1925 р.

2) № 1, 1926 р. ст. 115 — 122.

3) 1926 р. кн. 3, стр. 5 — 17.

4) Обидві 1925 р.

цистичних творів Леніна. Теоретичні погляди, покладені в основу наших спостережень, висловлені нами в іншому місці. („Наукові Записки Катедри Мовознавства“) ¹⁾. Проте, з огляду на мале розпросторення цього видання серед широких читальницьких кол з одного боку, і для більшої ясності та доладності викладу з другого, ми вважаємо потрібним познайомити читача із нашими теоретичними твердженнями. Без них багато чого залишиться незрозумілим і недоведеним, і чимало фактів не будуть зведені в суцільну систему.

II

Ми виходимо із загальновідомого розмежування мови, як діяльності, від мови, як твору. Встановлене на початку минулого сторіччя відомим німецьким лінгвістом В. фон-Гумбольдтом, це твердження в тому або іншому вигляді повторюється всіма мовознавцями аж до нашого часу ²⁾. Спирається це розмежування на суперечності між об'єктивною стороною мови, цеб-то між „уже сказаним“, зробленим, *ergon*, і між тим, що робиться, „душевною діяльністю“, *energeia*. Ріжниця об'єктивної й суб'єктивної сторін у мові є в той же час ріжниця соціального від індивідуального, бо, як каже французький лінгвіст де-Соссюр „язык (як об'єктивне) не є діяльність особи, що говорить; він продукт, що сприймається тим, хто говорить, пасивно“, суб'єктивна-ж сторона — „мова, навпаки, є індивідуальний акт волі й розуму, в яким треба розрізняти: 1° сполучення, за допомогою яких той, хто говорить, використовує закони языка, маючи на увазі висловити свою власну думку, і 2° психофізичний механізм, що дозволяє йому ці сполучення реалізувати“. Отже тут перед нами суперечність діяльності й твору, психичного акту й языкового факту, індивідуального психофізичного процесу й внутрішнього-суцільної системи знаків думки. До чого-ж прилучитися стилістиці?

Ми гадаємо, що стилістика, ставлячи собі мету вивчення літературних явищ, має до діла з цілком викінченим словесним твором, який можна порівняти з окремою мовою, цеб-то з суцільною системою знаків думки. В наслідок докінченого творчого процесу, всіх бувших в часі цього процесу хитань і змін, з'являється якась складно-сполучена одиниця, яку нам треба пізнати. Таким чином, стилістику цікавлять не ті процеси, що за їх допомогою дана одиниця утворювалася, не той шлях, яким дана особа дійшла до створення даного твору, — її цікавить вже створений твір, його склад, взаємовідношення його частей. Психологія творчості має право на існування й повинна стати за окрему науку, але від змішування її із стилістикою не виграє ні одна ні друга. Тому ми відносимо стилістику до наук про язык, а не до наук про мову. Замість розмов про „муки творчості“, про „душу художника“ і т. инш., треба поставити точні дані про структуру твору, хоч би так, як це є при вивчанні музики, мистецтва так само складного й дійового, як і література ³⁾. Але для цього перш за все треба відмовитися від нестійкої трясовини мови — *energeia* — і стати на твердий ґрунт языка — *ergon*. Це перше.

¹⁾ ДВУ, 1927 р.

²⁾ Книга В. ф. Гумбольдта „О различии организмов человеческого языка“ з'явилася року 1836 (рос. переклад 1859). Одна з пізніших праць, що трактує про те саме, є книга А. Нореє: „Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache“. 1923.

Особливо відзначаємо F. de Saussure. Cours de linguistique générale. 1916 р.

³⁾ Див., напр., роботи Г. Е. Конюса про метро-тектоничний план сонат Бетховена в „Музыке и Революция“.

Друге розграничення, покладене нами до наших основ стилістики, є розграничення вже в середині мови явищ конструктивних від явищ естетичних. Щоб мову успішно виконував свої основні функції — єднання й пізнання — він повинен бути зрозумілий, чіткий і ясний. Якщо виникає можливість нерозуміння або інакшого розуміння, якщо комунікаціям загрожує розрив, — мову перестає служити своїй меті й тратить увесь свій сенс. Щоб запобігти цьому, чітко для виконання своїх соціально-комунікативних функцій, мову має низку явищ, що безпосередньо скеровані до цієї мети. Знайти їх можна в кожній граматичній формі першого ліпшого мови, бо як раз вони становлять її предмет. Оці-ж то явища, що для кожної мовної системи звичні, звичайні, і для виконання мовних функцій єдино-вживані (інакше сказати, соціально важливі), ми називаємо конструктивними.

Буває, проте, що виконання комунікативних функцій відбувається в мові не безпосередньо. Замість явища конструктивного підкладається інше, що має в усій системі те саме значіння, однак ускладнене (саме через свій зв'язок з цілою мовною системою) деякими додатковими мовними „обертонами“. Замість явищ соціально-важливих виступають індивідуальні, що більш-менш значно відрізняються від перших. Явища, які спрямовані на виконання комунікативних функцій не безпосередньо, а в особливий спосіб замінюючи конструктивні, і які, будучи індивідуально важливі, відрізняються від попередніх, утворюючи деякий лишок між звичайною мовною системою й тою, що спостерігаємо, ми називаємо естетичними.

Зазначимо для стислості звичайну конструктивну систему знаком А, а систему, ускладнену естетичними явищами, знаком В. Рівноставлючи їх, ми знаходимо, що система В у деяких пунктах стикається з системою А, зберігаючи ті самі конструктивні умови, а подекуди виходить поза її межі, уживаючи для спільних з А значень інші визначення. Тому ми й кажемо, що для системи А система В завжди дає якийсь лишок, що для А є чужий, дивний і незвичайний. Через це система В розцінюється, як естетична (із знаками плюс або мінус, бо естетичне не визначає кінця прекрасного; потворне теж підпадає під естетичну оцінку, тільки негативну).

Вивчення системи В є предмет стилістики, яку ми згідно з усім вищенаписаним, визначаємо, як науку про естетичне мовне вживання.

III

Між явищами конструктивними й естетичними лежить ще низка явищ проміжних, які ми називаємо ізоконструктивними. Часто декілька мовних явищ несуть однакові комунікативні функції, і являють собою таким чином мовні дублети. Перше ліпше з них однаково успішно задовольняє ту саму мету, що й сусід його. Такі, наприклад, є синоніми в семасіології, або сполучення й підпорядкування (паратаксис і гіпотаксис) в синтаксисі.

Цілком зрозуміло, що конструктивне мовне вживання відноситься до подібних явищ безвиразно: всі ці дублети рівноправні й однаково вживаються. Інша річ із стилістикою. Вона примушена розрізняти при вживанні ізоконструктивних явищ два можливі випадки: 1) Коли вживання їх безладне, — стилістика їх не відзначає. 2) Коли ж при вживанні їх спостерігається тенденція давати перевагу одному з них, — то цю тенденцію треба розцінювати естетично, бо тенденційне

вживання є вже відміною від конструктивної системи й дає вже відомий нам лишок.

Така в найзагальніших рисах утворена від нас система стилістики. Фактично вона, звичайно, складніша, й цілу низку міркувань ми тут опускаємо. Проте і з цього найкоротшого викладу можна уявити собі завдання, що стоїть перед нами при вивчанні стилю В. І. Леніна. Треба, очевидно, визначити, що саме вніс своє індивідуальне Ленін до сучасної йому публіцистики, щоб-то, іншими словами, який естетичний лишок дає мовна система ленінської публіцистики в порівнянні із звичайною для його часу системою російської публіцистичної прози.

Тут ми трохи забігли наперед, підказуючи ще одно теоретичне твердження, а саме, що різні літературні жанри повинні мати різні конструктивні системи (канони), і що кожний з них треба розглядати відповідно до його канону.

Отже наш обов'язок — показати, який саме канон ми поклали в основу вивчення стилю Леніна — публіциста. Ми дослідили твори Леніна, написані в період 1906 — 1920 р.¹⁾

Цілком зайво і навіть трудно встановити для цього короткого межичасся різні канони тільки на тій підставі, що мову 1906 р. не можна порівняти з мовою 1918 р.? Коли є єдність жанру й єдність діалекту (а в даному разі ми маємо й те й друге), то мову одної людини можна вважати незмінною через ціле її життя. Тому при єдності мови, що її спостерігаємо, повинен бути й єдиний канон.

Канонична мова для творів Леніна повинна бути та мова, якою Ленін виховувався, яка була звичайною за його часів для тодішньої публіцистичної прози. Це мова кінця XIX і початку XX сторіччя, мова „Русских Ведомостей“ и „Русского Богатства“, „Нового Слова“ и „Мира Божия“, мова й кадетів і народників і марксистів, мова, традиції якої не часто порушав і Плеханов. Цю мову ми завжди маємо на оці й на неї будемо посилалися й далі.

В якому напрямку повинне йти наше дослідження й який буде обсяг його? Визначити стиль якогось письменника значить показати, в яких пунктах він зберіг конструктивну каноничну систему, а в яких замінив її на свою індивідуальну, щоб-то естетичну. Тому найзручніше буде йти за загально вживаними відділами науки про мову, а саме: синтаксою, семасіологією й фонологією, зазначаючи конструктивні й естетичні явища в кожному відділі. Цього порядку ми й будемо додержуватися²⁾ з тим тільки застереженням, що з огляду на умови місця ми переважно розглядатимемо явища естетичні, вважаючи їх за важливіші й показові.

¹⁾ Ми скористали такі твори В. І. Леніна:

„Победа кадетов и задачи рабочей партии“ 1906 г. Собр. соч. т. VII стр. 85—151
„Удержат ли большевики государственную власть“. 1917 г. Собр. соч. т. XIV ч. II стр. 215—257.

„Государство и революция“. 1917 г. Собр. соч. т. XIV ч. II стр. 295—396.

„Письмо к американским рабочим“. 1918 г. Собр. соч. т. XV стр. 403—415.

„Пролетарская революция и ренегат Каутский“. 1918 г. Собр. соч. т. XV стр. 443—581.

„Детская болезнь „левизны“ в коммунизме“. 1920 г. Собрание сочин. т. XVII стр. 115—195.

²⁾ Даремно було б шукати тут яких небудь відомостей про естетичну фонологію В. І. Леніна. Питання конструктивної фонології (нормального жанрового звучання) зовсім ще не вивчені, так що про естетичну фонологію говорити поки зовсім не приходится. Згадуємо ж про неї тільки для точності й правильності уявлення обсягу задачі.

IV

У коротенькій статті ми не маємо надії вичерпати всього зібраного від нас матеріалу. Тому, переходячи до конкретних явищ Ленінського стилю, ми мусимо обмежитися найважливішим і найпоказовішим. Синтаксичні особливості мови, що ми беремо за канон, відзначалися спільними всій цій мові ознаками. Російська публіцистична проза того часу мала характерну установку на мову прози наукової, або точніше науково-популярної. Ідеал її була мова чисто конструктивна, мова, що по можливості не мала в собі ніяких естетичних елементів. Проте така мова була тільки ідеалом; фактично ж ніколи не здійснювала й найближче підходила до свого ідеалу тільки в роботах учених, що бралися за публіцистику. Звичайно ж публіцистична проза не дотримувалася таких строгих рямців і дозволяла собі деякі ухилення від них, не забуваючи проте строгий характер свого ідеалу. Синтаксично це полягало в уживанні речень в прямих їх функціях, цеб-то запитливих — з метою запиту, окличних — для вислову сильних емоцій; як те, так друге траплялося не часто й переважали речення оповідальні.

Різні способи з'єднання словосполучень — явища ізоконструктивні — не показували ніякої певної тенденції. Вживання їх було поглядно рівномірне.

Якщо й бували які-небудь ухилення, то вони прилучалися до досить близького жанру ораторських промов. Ці ухилення характеризувалися вживанням повторень (анафори, епіфори й т. ін.) і частіш вживанням словосполучень через злучники й стосункові слова.

Синтакса Леніна почасти зберігає свою каноничну основу, почасти ж порушає її, іноді й досить гостро.

Зберігання елементів канону особливо помітно виявляється вживанням різних видів словосполучень. Щоб визначити роль простих і складних словосполучень у синтаксі В. І. Леніна, ми скористалися з вибірливої методи, беручи навгад по 4 сторінки з кожного тому, який ми опрацьовували.

Наслідки були такі:

Том	Стор.	Словосполуч. прості		Словосполуч. складні	
			в 0/0		в 0/0
VII	85	11	58	8	42
"	115	4	25	12	75
"	134	4	29	10	71
"	143	8	57	6	43
XIV/2	310	12	60	8	40
"	334	3	27	8	73
"	350	10	53	9	47
"	392	5	42	7	58
XV	448	7	41	10	59
"	402	1	11	8	89
"	476	5	36	9	64
"	481	4	24	13	76
Разом . . .		74	40	108	60

Не стверджуючи на підставі цих цифр, що синтакса Леніна має простих сполучень рівно 40% — ні більше, ні менше, — ми все-ж таки гадаємо, що складні словосполучення переважають безперечно.

Цікаве також вживання різних видів складних словосполучень. Із загальної кількості 108 словосполучень на сполучення без злучників припадає 17%, на сполучення через злучники 68% і на сполучення через стосункові слова тільки 15%.

Помилково було б, проте, робити звідси висновок, що В. І. Ленін дає перевагу сполученням через злучники. Цей висновок був би безперечно вірний, коли б ці всі три способи сполучення кількісно завжди були однакові. У російській мові сполучення через злучники взагалі переважають. Так проф. М. Н. Петерсон¹⁾ подає 16 способів таких сполучень, тоді як сполучень через стосункові слова на половину, приблизно, менше, а способів сполучення без злучників усього тільки один.

Тому ми вважаємо, що, вживаючи різні види словосполучень, Ленін іде за загальною тенденцією мови канону, і ставиться до цих явищ індіферентно.

Відхилення від каноничної синтакси вперше спостерігаємо в уживанні окличних речень. Відхилення полягає тут не в самому факті вживання таких речень (вони трапляються і в мові канону), а в гіпертрофії їх уживання. Навіть не роблячи ніяких цифрових обчислень бачимо, що в Леніна їх значно більше, ніж у мові, що ми поклали за основу.

У структурі окличних речень Ленін доходить великої різноманітності. Беручи до уваги тільки ті покликалальні речення, що мають видиму ознаку поклику — так зван. покликальний член²⁾ (о, як, і т. инш.) і відкидаючи речення, що мають за свідка поклику тільки один знак оклику, — ми знаходимо декільки видів ексламацій (покликальних речень), що їх вживає Ленін.

Сюди відносяться речення з покликальним членом „який“ з наступним прикметником або без нього.

„Какое заблуждение!“ VII, 143.

„Какая близорукость, какая позорная боязнь народа, какое лицемерие!“ XIV², 250.

„Какая великая „освободительная война“ с обеих сторон“. XV, 404. і т. инш.³⁾.

Другий член, коло якого створюється покликальне речення, є „вот“, як і перший, під гострим наголосом.

„Вот вам и чистая демократия!“ XV, 455.

„Вот до каких приемов доходят эс-эры!“ XIV², 245 і т. инш.

Покликальний член „о“ в Леніна трапляється в двох варіантах: в реченні звичайного типу і в реченні бездієсловнім.

Різняться вони інтонацією.

Зразок першого:

„О, мудрый и ученый Каутский об этом молчит!“ XV, 459.

Приклад другого:

„О, лицемеры! о, негодяи!“ XV, 407.

„О, ученый историк и политик! О, глубокомыслие!“ XV, 484.

¹⁾ М. Н. Петерсон. Очерк синтаксиса русского языка. 1923 г.

²⁾ А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении. 1923 стр. 341.

³⁾ Цитати з Леніна подаємо не сповна, а тільки в тій мірі, в якій це потрібно для ілюстрації висловленого твердження. Опущені місця зазначаються крапками. Посилання на том і сторінку робляться відповідно до поданого вище переліку розглянутих творів.

Покликальні речення другого типу в Леніна переважають. Подибуються як покликальні члени ще „ведь“ і „ну“:

„Ведь это же перл!“. XV, 477.

„Ну и марксист Каутский!“. XV, 519.

Нарешті, поклик, висловлений тільки вигуком:

„Увы, увы!“. VII, 86.

Про що свідчить екскламативне речення? Про те, що крім міркування висловлений ще якийсь емоційний призвук, про те, що поряд з роботою думки відбувається хвилювання почуттів. І цей почуттєвий момент в Леніна гіпетрофований. Мова його перейнята почуттям, вона вже тратить характер писаного, порівнюючи спокійного викладу і набуває характеру мови в вузькому розумінні, промови, мови схвильованого трибуна. За це каже також відзначена вище перевага складних словосполучень над простими — де вже в промові виточувати фразу!?

Ухил до промови стверджується крім покликальних речень ще вживанням речень запитливих.

V

Функція запитливого речення, як форми конструктивної, зрозуміла з самої назви. Тому мовне оточення, де запитливе речення має рацію, це діалог, побудований за схемою „запитання — відповідь“. Коли ж ми маємо схему „питання — відповідь“ не в діалогові, а в монологіві, або ж маємо тільки запитання, за яким не йде відповідь, то очевидно, запитливе речення втратило свою безпосередню функцію й виконує якусь іншу. Ми бачимо, таким чином, як конструктивна форма переходить в естетичну; мовна субстанція залишилася незмінна — питання залишилося питанням, але мовні відношення змінилися. В одному випадку змінилася форма висловлювання — замість діалогу — монолог; в другому зруйнована схема, нормальна для запитання-відповіді: відповіді не дано. В Леніна ми знаходимо обидва типи естетичних запитливих речень.

Коли запитливе речення є, а відповіді на нього немає, то зрозуміло, що запитливе речення виконує не пряму свою роль, а роль замісника речення оповідального або покликального. Тут, значить, проблематичне твердження є еквівалент категоричного. Цей випадок зветься інтернаціоналізація, або риторичне питання. Друга назва ясно показує, в якому середовищі особливо культивався цей спосіб — у промові. Цей спосіб Ленін використав досить широко.

... „Ми б зауважили з приводу цих „помилко“: хіба був такий період в розвитку робочого руху, в розвитку соціал-демократії, коли-б не робили тих або інших помилок? Коли-б не спостерігалися ті або інші ухилення праворуч або ліворуч? Хіба історія парламентського періоду германської соціал-демократичної боротьби... не сповнена такими помилками?“ VII, 129.

... „Чи можна припустити, щоб учений Каутський ніколи не чув про те, як біржа й банкіри тим більш підхиляють собі буржуазні парламенти, чим сильніш розвинута демократія? XV, 460.

Через великість таких прикладів ми не маємо можливості їх цитувати й обмежуємося тільки одним — двома.

Другий випадок перетворення запитливого речення на естетичне явище є перенесення його за повною схемою з діалогічної мови до

монологічної. Такий випадок зветься діалогізмом. Досліджуваний від нас жанр — публіцистичні твори В. І. Леніна — належать до монологічної форми вислову, й тому ми розцінюємо в ньому діалогізм як явище естетичне.

Діалогізмом Ленін користується не менше, ніж інтерogaцією.

(У поданих нижче цитатах ми даємо тільки частину запитання — відповіді, не обтяжуючи уваги деталями. Випущене, як і раніш, відзначаємо крапками).

... „Чому заплутався... т. Плеханов, який колись умів... давати точні відповіді? Тому що він...“ VII, 87/88.

... „Яку-ж класу треба придушити пролетаріатові? Звичайно, буржуазію...“ XIV/2, 315

... „Цього всього замало для повної перемоги соціалізму? Звичайно мало...“ XV, 503

... „Чому ви не показали... читальникам... цих даних? Бо ваше ремесло зробило з вас сикофанта буржуазії...“ XV, 485.

Діалогізм, як і інтерogaція, мали широке застосування ще за стародавніх часів у промовах. Перенесення їх до публіцистичної прози якісно відрізняє прозу Леніна від канонічної. Проте, ми маємо ще низку інших доказів, що свідчать про наближення ленінського стилю до промовницького. Це синтаксична роль повторення.

Повторення (ми тут маємо на оці повторення окремих слів або частин словосполучення) з точки погляду конструктивної безцільні, бо нічого нового до висловленого вже не додають. Але в цій конструктивній безцільності й закладене естетичне значіння повторень, бо цим вони диференціюються від конструктивних структур і стверджують свою мовну вагу й своє, так би мовити, право існування.

В Леніна ми подибуємо самі різноманітні види повторень. Найпростіший з них — це гемінація, цеб-то повторення того самого члену речення:

... „Не стає тільки маленького, маленького додатку“... VII, 95.

... „Преса меншовиків і ес-ерів зовсім, зовсім слаба...“ XIV/2 109.

... „Це зовсім не те, зовсім не те...“ XV 456.

Складніше є повторення слова, що закінчує одне словосполучення й починає друге. Цей вид повторення — анадиплозіс або стик¹⁾, відзначається тим, що він набирає композиційного значіння, об'єднуючи два суміжних словосполучення. Взагалі, як ми побачимо далі, ця композиційна роль й є відмінна особливість повторень.

В. І. Ленін, користуючись з цього виду повторень, вживає його в двох варіантах: розриває частиною, що повторюється, одне словосполучення на два, й об'єднує два суміжних словосполучення. Наприклад:

... „І ось цю просту істину, істину ясну, як божий день...“ XV, 452.

... „багато можна було-б зробити для політичної освіти селян, коли-б... коли-б наша революційна демократія...“ XIV/2, 110.

... „Гільотина тільки залякувала... нам цього мало. Нам цього мало, нам треба...“ XIV, 234.

... „Які-б нещастя не спадали на нашу республіку Рад, вона непереможна. Вона непереможна, бо...“ XV, 414.

¹⁾ Грецьку термінологію прийнято по всіх присвячених цьому питанню творах. Зрусифікована термінологія частково належить О. М. Брику (див. його статтю „Звукові повторення“ в збірнику „Поетика“ Птг. 1919 рік).

Однак найбільшої сили споміж всіх видів повторення досягає в В. І. Леніна анафора (єдинопочаток — а за термінологією Брика — скріплення). Наведімо всі видозміни, де вона трапляється в публіцистичних творах Леніна:

... „Обернути Брест у загальні переговори про загальне замирення...“ XV, 406.

... „Цю можливість усуне тільки робітничий контроль робітничої держави...“ XIV/2, 233.

... „Як раз цих установ, як раз в Англії й Америці, як раз у 70-тих роках XIX століття... не було...“ XV, 453.

... „Чи є хоч одна країна на світі... в якій пересічний масовий робітник, пересічний масовий наймит... користувався... з такої свободи улаштовувати зібрання, з такої свободи мати величезні друкарні, з такої свободи висувати людей...“ XV, 462.

... „Але коли виріс, завдяки капіталові, матеріальний апарат великих банків, синдикатів, залізниць і т. ін., коли найбагатший досвід передових країн нагромадив запаси чудес техніки... коли свідомі робітники з'єднали партію на 1/4 мільйона... коли є ці умови, тоді і т. інш...“ XIV, 252/253.

... „Наше завдання не підтримувати кадетську думу, а використовувати конфлікти і т. інш. (далі 13 рядків — 4 словосполучення).

Наше завдання і т. ін. (6 рядк. — 2 словосп.)

Наше завдання бути на своїм посту і т. ін.“ VII, 115/116.

... „Нам треба не тільки залякати капіталістів... (3 ряд.)

Нам треба зламати й пасивний... опір (2 ряд.).

Нам треба не тільки зламати всякий опір... Нам треба примусити працювати і т. інш. XIV² 234.

Ми навели не більш двох прикладів на кожну видозміну анафори. Починаючи від малопомітної ролі внутрішнього повторення, вона доходить до об'єднання великих урізків мови чи то як період, чи то як охоплення скількох окремих словосполучень.

Оминаючи інші види повторень, що подібуються в Леніна [епіфору¹⁾, симплоку²⁾, епанадос], підсумуємо їх.

Повторення, будучи естетичним елементом мови, відіграють подвійну роль — синтаксичну й архітектоничну. Відомі вони, як одна з відмінних особливостей ораторської промови. Значне їх поширення в мові Леніна дає ще один доказ на близькість ленінського стилю до стилю промовницького. І хоч повторення подібуються і в мові канону, проте їх роль там була значно менша.

VI

Деформація каноничного стилю російської публіцистичної прози виявилась у Леніна не тільки внесенням промовницької струї, але ще більше гострим запровадженням елементів розмови. Коли інтерogaція — діалог уданий, а діалогізм — уявлений, то інтерлокуція (розмовні елементи) діалог справжній. Тут ми маємо явне звертання до бесідника і безпосередню розмову з ним. Правда, друга особа реплік не подає, але за те репліки авторові досить красномовні і без цього, а іноді навіть автор виконує функції обох бесідників.

Ріжниця між інтерлокуцією й близькими до неї інтерogaцією й діалогізмом досить ясна навіть з прикладів, невелику частину яких ми подаємо:

... „Питання тільки в тому, бачите, хто скличе ці Установчі Збори...“ VII, 103

... „Треба розрізняти, бачите, стан від форми правління...“ XV, 452.

... „Ви бачите, панове...“ VII, 111

... „Зауважте, що не говорить в зв'язку з Паризькою Комуною...“ XV 465.

... „Подумайте тільки, яка безодня“ ... XV, 485.

... „Уряд Керенського, кажете ви, ні в якому разі...“ XIV/2 245.

¹⁾ За Бриком — кінцівка;

²⁾ За Бриком — коло.

Поруч із наведеними явищами в Леніна часто також подибується бесіда з окремими особами, яких він називає. У цьому випадку розмовна стихія виявляється ще гостріше, ніж у першому.

... „Змилюйтеся, т. Плеханов! Таж з вас просто сміятимуться...“ VII, 87.

... „Час ще є, т. Плеханов! Час ще є, товариші меншовики! Порадьте ж цих виборців, що робити! Покажіть їм...“ VII, 97.

У тісному зв'язку з інтерлокуцією, як наслідок її — треба відзначити звертання до когось, що зайвий раз підкреслює прямування Ленінської прози до розмови. Під впливом інтерлокуції письмова мова ленінської публіцистики не тільки наслідує усну мову, але прямо підмінюється нею, відступаючи її своє місце. Не треба, здається, нагадувати, що для мови канону це явище цілком чуже.

Зробімо попередні підсумки. Письмова мова публіцистичної прози змінюється в Леніна на усну мову промови. Це прямування до промови виявляється багатьма ознаками. Згадаймо інтерогацію, ексламацію й діалогізм. Якщо додамо сюди не менш поширені в Леніна повторення, то підіпремо нашу думку ще низкою доказових фактів.

Згадаймо також структуру словосполучень. Ми бачили, що складні словосполучення переважають над простими. Це також характерне для усної мови: зв'язок словосполучень одно з одним явно підкреслюється всіма способами — злучниками, стосунковими словами. В письмовій мові неясні зв'язки можна з'ясувати собі перечислюванням, пунктуацією й т. ін. У недовгочасній усній мові їх треба підкреслити. Тому словосполучення складні, що підпорядковуються одно одному, іноді навіть занадто важкі, властивіші усній мові.

Але й характер усної промови теж зазнає в Леніна деяких змін.

Спостерігається прямування до заміни промови на звичайну бесіду.

Всі ці „чи бачите“, „чи розумієте“ і т. інш. — все це явна загроза для каноничної промови, загроза з боку мови звичайної, обихідної.

Такі лінії ухилення мови Леніна від мови канону. Основа, звичайно, залишається та сама: письмова літературна мова публіцистичної прози.

Здобуті на підставі вивчення синтакси висновки треба доповнити й зробити точнішими. Але що б ми не виявили далі, все сказане вище залишається в силі, бо те, що характерне для синтакси мови, позначається на всій мові в цілому.

VII

Семасіологічні шляхи ленінського стилю складніші й різноматніші за синтаксичні. Доповнюючи й стверджуючи тези, здобуті при вивчанні синтакси, вони дають можливість ще точніше встановити ленінські стилістичні тенденції.

Як вже говорилося вище, стилістична семасіологія охоплює всі ті семантичні явища, що виконують естетичну функцію, сказати інакше, всі ті деформовані значіння слів і словосполучень, які порушуючи комунікації, не руйнують їх, заступаючи місце відповідних конструктивних. Визначення характеру й ваги подібних деформацій є завдання естетичної (стилістичної) семасіології.

Ми не будемо викладати тих досить складних і довгих шляхів, якими визначається обсяг і класифікація естетичних явищ у сфері семасіології. Скажемо коротенько, що й тут, як і в синтаксі, є явища ізоконструктивні й суто естетичні, і що відповідно до цього в семасіології треба розрізняти явища, що відбуваються в умовах зміненого або незмінного значіння.

Ріжниця між ними являє собою великий теоретичний інтерес, і взагалі, цей розподіл дозволяє перевести перекласифікацію всіх семантичних явищ; проте тут не місце для цього. Оминаючи це, переходимо до свого прямого завдання.

Спинімося спершу на тих явищах, де стиль В. І. Леніна найбільше наближається до мови, взятої як канон. Сюди належить перш за все самий словесний склад Ленінської мови. Як і канон, Ленін у деяких випадках не цурається архаїзмів, цеб-то слів, що належать до найстарших мовних епох, хоч відповідне значінням слово є і в сучасній мові. Такі наприклад:

... „Він показує паки і паки, що він сам не знає, чого він хоче..." VII, 86.

... „Економічна основа Росії — „вещает" наш теоретик — є до свого часу господарство..." XV, 504.

... „Сей учений індивід розповідає..." XV, 459.

Однак архаїзми не дуже поширені в мові Леніна. Ленін користується з них дуже помірковано. Не часто теж Ленін утворює нові слова. Неологізмів у Леніна не більше, ніж архаїзмів.

... „Коли переміг революційний народ, угодовець „языкоблудствует" що є сили..." VII, 97.

... „Він побачить перед себе переодягнутих... урядників, скулдробительных станových..." VII, 100.

(Пор. в Некрасова: „Удар зубодробительный" — „Кому на Руси жить хорошо").

... Міністри й парламентарі з професії, зрадники соціалізму і деляческіе соціалісти нашого часу" XIV/2, 333.

І архаїзми і неологізми, так в розумінні поширеності, як і в розумінні наближення до мови канону, поступаються перед варваризмами, цеб-то словами чужоземними, до вживання яких Леніним ми як раз і переходимо.

Звичайно, не всі чужоземні з походження слова є стилістичні варваризми. Кожна мова має певну кількість слів запозичених з інших мов — одні взяті давніше, інші за пам'яті сучасників; але скоро ці запозичення прищепилися, цеб-то стали єдино-вживани, вони набувають чисто конструктивну функцію. Стилістика з ними, таким чином, не має що робити, як і з спеціальними термінами, що теж здебільшого мають чужоземне походження. Крім цих двох груп залишаються ті чужоземні слова, для яких є і вживаються дублети в своїй мові. Про такі варваризми в мові Леніна й буде наша мова.

Уживання варваризмів дуже поширене по всіх жанрах російської літературної мови. Вони мають за собою міцну традицію, позбутися якої надзвичайно тяжко. Помітну роль відіграють вони і в мові В. І. Леніна. Наведімо декілька прикладів:

... „Коли - б теоретик - марксист... не повторював дрібно - буржуазних л а м е н т а ц і й" ... XV, 470.

... „Тільки сикофант буржуазії міг висвітлити справу так неправдиво“ ... XV, 477.

... „Така іманентна тенденція буржуазії, і партія кадетів — це очищена... сублімірована... ідеалізована... персоніфікація загально буржуазних прагнень“ ... VII, 99.

... „Кавтський виявляє філістерське невміння“ ... XV, 518.

Часами Ленін, наводячи чужоземні слова, тут же перекладає їх російською мовою. Цим він виявляє бажання бути зрозумілішим для свого читальника.

... „Спробував обійтися без тимчасового блоку (союзу) із селянами“ ... XV, 512.

... „Замість шматування законопроектів ліберальними renni - a — liner'ами (писаками, що живуть з плати від рядка) настає і т. инш.“ ... VII, 131.

Останній приклад показує варваризм, що ще не асимілювався в російським мовнім середовищі. Трапляється ще кілька таких випадків:

... tutti quanti ... VII, 127, tolle lahre, VII 131.

Що до вживання архаїзмів, неологізмів і варваризмів, то стиль Леніна, як ми вже казали, не ухиляється від канону. Як там, так там ми подибуємо однакове їх розпросторення. В цьому, безумовно, треба вбачати вплив живучої літературної традиції й відсвічування мовних навичок, що міцно закорінилися і які перемогти Леніну було не по силі.

Не дивлячись навіть на різницю в аудиторіях, до яких звертався Ленін та його попередники, вся складна сіть факторів, що виховали Ленінську мову (спеціальна освіта, науково-теоретична діяльність) привела до того, що в цім пункті стиль Леніна щільно стикається з канonom. Але тільки в цім пункті. Далі ми побачимо, що розбіжність між ними значно більша.

VIII

Крім часткового повного збігу з канonom ми подибуємо в мові Леніна також деякі спільні з ним тенденції. Розглядаючи семасіологічні явища ленінської мови, ми знаходимо там деякі елементи, що наближають її до мови художньої прози. Проте таке - ж зближення з художньою прозою можна подібати і в мові канону. Як ми вже казали, канон тільки за ідеал має мову наукову. Фактично ж завжди бували збочування. Отаким збочуванням була як-раз подібність до художньої прози. Тому що можливих пунктів зближення є чимало, і всі вони різні, то ми не вагаємося, говорити про збіг у цім пункті стилів ленінського й каноничного, а говоримо тільки про схожість. Цим група явищ, що ми розглядаємо, різниться від попередньої.

Разом з тим треба мати на оці, що чимало елементів художньої прози є спільні в неї прозою промовницькою. Тому перехід від одного з цих жанрів до другого взагалі не гострий. Коли - ж ми вивчаємо тенденції прози публіцистичної, то різниця між художньою прозою й промовницькою майже затушковується зовсім: як межа, вони стають однаково досяжними й рівнозначними.

А звідси висновок, що елементи ленінського стилю, які ми розглядаємо нижче, позначені впливом обох жанрів і дуже тяжко буває

иноді визначити їх точно. Проте різниця між стилем Леніна і стилем каноничним залишається явна. Таким чином, не даючи завжди точних вказівок про генезу явищ ленінського стилю, ми маємо можливість показати їх відмінність від канону.

Перше явище, що належить сюди — це граматична синекдоха, або заміна множини одиною (або навпаки). Явище це безперечно естетичне, по-перше, і має міцну тенденцію в російській літературній мові — по-друге. Ось такі в Леніна:

...„Справа в тому, щоб... не задовольнятися з фрази, а домагатися класової реальності...“ XV, 493.

...„Коли німець при Вільгельмові, або француз при Клемансо говорять...“ XV, 496.

...„Дрібний селянський виробник вагається між пролетаріатом й буржуазією...“ XV, 505.

Вживає синекдоху й мова канону, так що тут Ленін ще не робить ніяких гострих ухилень.

Але вживання гіперболи, явища, що теж сюди стосується, вже надає стильові Леніна відмінності від канону, не так якісною природою цього явища, як частим його застосуванням.

В. І. Ленін користується з гіперболи досить охоче і вживає її дуже часто в найрізноманітніших формах.

...„Атмосфера по всіх цих... предпарламентах... найогидніша...“ XIV/2, 222

...„Брошура Кавтського... являє собою найбільш наочний приклад цілковитого й ганебнішого банкрутства...“ XV, 445.

...„Це така страховишна плутанина...“ XV, 448.

...„У нього в кожній фразі бездонна безодня ренегатства...“ XV, 455.

...„Радянська влада... зробила в мільйон раз демократичнішим право вибрань...“ XV, 462.

Цих кілька прикладів показують, як відмінняє гіперболу Ленін. Що до характеру, який накладає вона на стиль В. І. Леніна й на співвідношення з законом, то тут доречно згадати Потебню: „Гіпербола — говорить він — є результат, ніби якогось сп'яніння від почуття, що заважає бачити речі в їх дійсному розмірі. Тому вона рідко, тільки в надзвичайних випадках трапляється в людей тверезої й спокійної спостережливості“¹⁾.

Мова публіцистичних творів Леніна найменше подібна, та й не хоче бути подібна до мови „тверезої й спокійної спостережливості“, до чого як раз прямує мова канону. Ця генеральна розбіжність виявляється у відповідних розмірах і тут. І хоч гіпербола не в чужа мові канону, проте кількісно так відрізняється там від мови Леніна, що є вже не ознака подібності, а ознака одмін.

Ще більша різниця між двома нашими стилями виявляється в уживанні метафори. В Леніна метафори подібуються досить часто, частіше навіть, ніж цього можна було сподіватися. В уживанні їх можна навіть помітити якусь певну тенденцію. Це те, що ми назвали б зоологічними метафорами. Наведемо приклади, що ілюструють це явище і виправдують наш термін:

...„Збройний похід англо-японських звірів...“ XV, 403.

...„Стервятники англо-французького імперіялізму...“ XV, 403.

...„Як би не заводили від злості акули імперіялізму...“ XV, 408.

...„Сторожеві пси капіталізму, як Бріян...“ XIV/2 232.

...„Це сказано „не в бровь, а в глаз“ сучасним парламентаріям і парламентським кімнатним собачкам соціал-демократії...“ XIV/2, 334.

¹⁾ Записки по теории словесности. Стр. 335.

Точне значіння цих метафор не так важливе; та й взагалі точне значіння метафори нез'ясовне. Важливіша значно певна тенденція що до їх вибору, вага якого з'ясується трохи пізніше.

Переважають проте в Леніна метафори, вживання яких не показує ніякої тенденції.

... „Ми розірвали залізні кільця імперіалістичних звязків, імперіалістичних брудних умов, імперіалістичних ланцюгів...“ XV, 406.

... Майже третину брошури зайняв наш водолій балаканиною...“ XV, 448.

... „Чим це відрізняється від речів чорнильного кулі, найнятого капіталістом...“ XV, 483.

... „Історія Америки відкривається одною з тих... воєн, що їх так небагато було... серед... воєн..., викликаних бійкою між королями...“ XV, 403.

... „Банда міжнародних імперіалістів ненавидить нас...“ XV, 406.

... „Саме... буржуазія... загягнула імперіалістичну бойню...“ XV, 405, а також 403, 404, 406, 409 і т. инш.

Декілька останніх метафор виявляють ще одну особливість: вони вульгаризують те поняття, яке визначають, надаючи їм цим трохи дивний і може навіть комічний відтінок. Війна повертається то на бійку, то на бійню, уряди й громадські групи — на банди.

Треба, нарешті, відмітити реалізацію й поновлення метафори, що подібуються часом у Леніна:

... „Класа, звязана з нею (війною—О. Ф.) мільйонами економічних ниток (а то й канатів)...“ XV, 493.

Метафорична „нитка“ повертається на більш тривкий реально, але такий же метафоричний словесно „канат“. Метафора від цього тільки виграє.

Нижче подаємо приклад реалізації метафори:

... „Справді видно, що Кавтський пише в такій країні, де поліція забороняє людям скопом сміятися, а то Кавтський був би забитий сміхом...“ XV, 456.

Загроза смерти від сміху стає майже реальною після посилення на запобіжні засоби поліції.

Таке різноманітне вживання метафор гостро різнить мову Леніна від канону. Не стільки самий факт уживання її (що само від себе ще не є гостре порушення канону), скільки поширення її та деякі специфічні особливості відрізняють Ленінський стиль від канону.

Під специфічними особливостями маємо на увазі зазначену „зоологічність“ і вульгаризацію, які до певної міри позначені „позалітературністю“. Тому ми прихилиємося до думки, що вживання метафори в Леніна наближає його стиль не до художньої прози, а скоріш до промови, де може зустрітися метафора з такими самими особливостями.

IX

Таке саме „наближення до промови“ виявляють у ленінському стилі іронія й каламбур. Ми не будемо ні визначати, ні роз'яснювати естетичну природу цих явищ, бо те й друге досить добре всім відоме.

У мові публіцистичних творів Леніна іронія відіграє далеко не останню роль. Ми, як звичайно, наводимо тільки невелику частину зібраного від нас матеріалу. Що ж до прикладів, що сюди стосуються, нам доводиться бути ще скупішими, ніж завжди: кожний приклад завеликий і вимагає ще й пояснень.

... („Кінець цитати з Кавтського) „Не певні особи, а певні партії виключаються тут із рад“.

„Справді це жахливо, це нестерпний відхил від чистої демократії, за правилами якої буде робити революцію Іудушка Кавтський. Нам, російським більшовикам, треба було спочатку обіцяти недоторканість Савинковим і К^о, Ліберданам з Потресовим і К^о, потім написати карний кодекс, що оголошує кару за участь у чехо-словацькій контр-революційній війні, або спілку на Україні і в Грузії з німецькими імперіялістами проти робітників своєї країни й аж потім, на підставі цього карного кодексу ми мали-б право, згідно з чистою демократією виключити з рад певні особи... XV, 487.

„На кожному доларі сліди крові з того моря крові, яку пролили 10 мільйонів убитих і 20 мільйонів покалічених у великій, благородній, визвольній, священній боротьбі за те, чи англійському чи германському розбійникові припаде більше здобичи... XV, 405.

Поруч іронії, явно висловленої, як у наведених прикладах, зустрічаються випадки, коли іроничне значіння висловленого треба підкреслити. Тоді Ленін вживає лапки, даючи тим зрозуміти, що дане слово не треба приймати у прямому значінні. Без цих лапок іронія залишилася б невідчута.

... „Саме цей висновок Кавтський „забув“ і перекрутив...“ XIV/2, 302.

... „Яка велика і „визвольна“ війна з обох боків!

Як гарно „захищали рідний край“ розбійники обох боків...“ XV, 404.

... „При першій зустрічі з дійсністю меншовиєцька „тактика“ розлетілась до шенту...“ VII, 89.

Обмежившись поданими прикладами, перейдімо тепер до розгляду ленінського каламбуру. Каламбур, як відомо, подибується в двох одмінах; або слово вживається в кількох значіннях одразу (омонім) або зближуються слова, подібні значінням, але різні що до звучання (потенційний омонім). У Леніна ми знаходимо обі одміни каламбуру. Найпростіший і прозорий приклад каламбуру, пояснений до того від автора, ми маємо в такому випадку:

... „Це перша перевірка того, як буде служити народній свободі без лапок партія „народної свободи“ в лапках.“ VII, 104.

Слова „без лапок“ і „в лапках“ показують, у чім полягає й як треба розуміти даний каламбур.

Часами каламбур готує Ленін спроквола, щоб, нарешті, у відповідній мірі показати своє жало.

... („Цитата з Маркса“). Її (Паризької Комуні) справжньою тайною було-б ось що: вона була... відкрита, нарешті, політична форма, за якої могло статися економічне звільнення праці.“

На підкреслених словах будується в дальшому каламбур. Треба пам'ятати, що „відкрита“ визначає тут „явна“, „одверта“.

Тепер іде розвиток каламбуру:

... Утопісти займалися „відкриттям“ політичних форм... Але відкривати політичні форми... майбутнього Маркс не брався... і коли революційний рух пролетаріату стався, Маркс, не зважаючи на невдачу цього руху... почав вивчати, які форми відкрив він. Комуна „відкрита, нарешті“, пролетарською революцією, форма при якій може статися економічне звільнення праці, Комуна — перша спроба пролетарської революції розбити буржуазну державну машину і „відкрита нарешті“ політична форма, якою можна и треба замінити розбите“. XIV/2 341/342.

Так поволі відбувається перехід до каламбурного вживання слів „відкрита нарешті“ із заміною значіння „явна“ значінням „знайдена“.

Поряд з такими складними каламбурами подибуємо в Леніна й простіші.

... „Ця „чиста демократія“ день від дня стає все чистіша й чистіша ...“ XV, 486.

Описана група явищ, як ми вже говорили, не є для канону зовсім незвичайна. Вона зустрічалася й там, прилучаючись з природи своєї до мови художньої прози й промови. Проте в індивідуалізації цих явищ (особливість метафор, поширеність іроній та каламбурів й т. инш.) Ленін трохи відступає від канону, прямуючи більш до промови, ніж до художньої прози.

X

Паралелізм стилєвих тенденцій синтакси й семасіології з особливою силою виявляється в уживанні елементів обихідної мови. І в семасіології, як і в синтаксї, розмовні елементи є найгостріші відхилення від мови канону, при чому треба відмітити, що в семасіології вони значно помітніші, і так би мовити, більш впадають в очі. Це як раз те, що звичайно зветься „нелітературні вирази“. По суті ж це значно складніше, ніж проста нелітературність, бо це слово об'єднує декілька різних явищ. Спинімося тільки на двох із них.

Почнімо з менш поширеного — вульгаризмів, цеб-то слів, притягнених до літературної мови з мови иншого (нижчого) соціального оточення. Притягнення їх у літературу завжди мотивувалося: то для передавання особливостей мови, то для *couleur locale* і т. инш.

Публіцистична проза не має до діла з ними. Ленін якраз охоче й широко користується з них:

... „У парламентах тільки балакають із спеціальною метою „надувать“ простий народ...“ XIV/2334.

... „Всяка помилка... варт тисячі й мільйони... успіхів експлуаторської меншости... в справі „надування“, „об'єгоровання“ тих, що працюють...“ XV, 412.

... „Меншовики... чудово засвоїли собі всі способи опортуністичної швалі...“ XVII, 123.

... „Масам Германії довелося зазнати на власній шкурі... всю підлоту...“ XVII, 179.

Дуже близько до вульгаризмів прилучаються слова, позначені оціночним відношенням автора до об'єкту своїх міркувань. Слово „оціночний“ подається від нас тут у дуже широкому значінні й з обома знаками: позитивним і негативним ¹⁾. Власне друге й є найважливіше: не характер емоції, що її переживають — етична чи естетична, а напрямок її — співчуття або неспівчуття. Виявлення її може бути двоєке: її можна вивістити словами з відповідними ознаками (побільшені, поменшені і т. инш.) і словами з певним значінням (похвала, лайка і т. инш.). У Леніна подибуються як ті, так ті, при чому переважно мають виразно виявлений негативний характер.

Ось, наприклад, перші:

... „Наші листочки, наші оговорочки були-б каплею в морі...“ VII, 114.

... „Такими дурничками доводиться заплутувати питання...“ XV, 448.

... „Вигадують новенький, чистенький „Робочий Союз...“ XVII, 144.

... „Бернштейн не раз вправлявся в повторенні заялжених буржуазних „насмешечек“ з примітивного демократизму...“ XIV/2, 331.

¹⁾ Por. Ch. Bally. *Traité de stylistique française* § 166.

Значно виразніші проте є слова, саме значіння яких вже має в собі ознаку оцінки.

... „Всяка сволоч... буде оголошувати себе за революціонера... XV, 500.

... „Тоді всі мерзотники буржуазії, вся банда кровопивців залементувала про самоволю...“ XV, 486.

... „Негідники соціал-шовінізму... XIV/2, 304.

... „Тричі заслуговують на призирство... хами міжнародного соціалізму...“ XV, 407.

... „Більшовизм... викрив ганебність, мерзоту й підлоту соціал-шовінізму...“ XVII, 122.

Ці й подібні до них слова лайки у стиль канону не увіходили і звичайно або перефразовувалися або евфемізувалися. Відмова від евфемізму ради дійсного слова, або, інакше кажучи, відмова від мови одної соціальної групи ради мови другої — ось пункт зближення їх з вульгаризмами і значіння відхилення лєнінського стилю від стилю канону. Вживання слів лайливих і вульгарних було в свій час таким гострим порушенням канону, таким чудним і незвичайним, що за одною тільки такою ознакою знаходили, як оповідає Г. І. Єлізарова, навіть анонімні твори її брата.

Неможна, звичайно, називати ці явища елементами розмови в прямому значінні, але треба пам'ятати, що в естетичній семасіології вони те, що й розмовна синтакса в естетичній синтаксі. Як те, так і друге відхиляє прозу Лєніна далеко в бік — і при тому в один і той же — від каноничних норм.

XI

Пора підсумовувати. Ми подали вже стільки фактичного матеріалу, що можна зробити деякі генеральні висновки.

Своїм характером стиль Лєніна є стиль мішаний. Зберігаючи в основі свій стиль канону, він одночасно містить у собі елементи, що гостро різнять його з каноном і цілком чужі канонові. Цей мішаний характер виявляється, як ми вже знаємо і в синтаксі і в семасіології. Ми також знаємо, в чому полягає характер цих відхилень. Про каноничну основу, що зберіглася в Лєніна, ми досі говорили тільки зрідка, побіжно, між иншим: воно й зрозуміло — бо нас цікавили естетичні явища мови Лєніна. Але як конкретний стиль якого-небудь автора є сполучення елементів естетичних і конструктивних, то тепер саме настає час заговорити й про останні.

Конструктивні елементи в мові Лєніна нічим не відрізняються (та й не можуть різнитися) від мови канону. Як в синтаксичному, так і в семасіологічному відношенні спостерігаються звичайні норми російської літературної мови, зокрема мови публіцистичної прози. Протягом декількох сторінок не знайти часами ні одного явища, яке хоч як-небудь різнилося б від нормального: ті самі типи речень, ті самі синтаксичні форми, та сама відсутність естетичного слововживання. А таких сторінок у Лєніна не мало.

Елементи ізоконструктивні в синтаксі Лєніна також іноді спадаються з синтаксою канону. Так, ми знаємо, що в уживанні, наприклад, словосполучень простих і складних розбіжності в стилі Лєніна і в звичайнім знайти не можна. Коли перейти до семасіології, то й там знайдемо заховання стилістичних навичок канону для ізоконструктивних явищ: це вживання архаїзмів, неологізмів і варваризмів, з якими ми вже знайомі. Нарешті, навіть уживання суто-естетичних явищ теж повторює іноді стиль канону: це ми зазначували, кажучи напр. про синтаксу.

Поруч цієї каноничної струї протікає інша — не менш сильна — струя промови. Стиль цього літературного жанру є на роздоріжжі між стилем літературної та розмовної мови. Як у синтаксі, так і в семасіології схрещуються обидві течії: промова, старанніше оброблена, ніж розмовна мова, а часами навіть заздалегідь написана, далі підпадає деформації під впливом факторів, властивих її призначенню. Вона виголошується, і тут у процесі говорення, змінюється її синтаксис, вона обростає естетичними і семасіологічними явищами і набирає специфічного характеру, що примушує вилучати її до окремого жанру. Ці її властивості помітні явно в стилі Леніна. Так у синтаксі привертає до себе увагу екскламація, інтеробація й діалогізм — явища, властиві переважно ораторській мові. Немалу роль відіграють в ній і повторення синтактико-лексичні, властиві почасті й мові канону (куди вони перейшли як раз із ораторської мови). Всі ці явища беруть у синтаксі Леніна не мале місце і позначають своїм впливом. На цій сталій синтаксичній основі промови усвідомлюються й факти семасіології. Такі естетичні явища, як метафори або іронія, не випадають уже із складу ленінської мови, а входять до нього рівноправним елементом.

Вкупі із відповідними явищами синтакси вони творять другий устій стиль Леніна.

Вже самий факт перенесення явищ одного жанру до другого, в даному разі промовницького до публіцистичного — є показчик руйнування останнього, і в кожному разі порушення його конструктивної суцільності. Проте на цім Ленін не спиняється і йде далі, привносячи ще більш руйнівні елементи — елементи розмови. Тут відбувається найбільше відхилення від мови канону. Вже навіть і в синтаксі — найбільш інертним і непорушним елементом кожного жанрового стилю, ми бачили, як розмовницька стихія вдирається до літературної. Уже деякі особливості в структурі словосполучень — ці численні сполучення через стосункові слова — надавали промовницькій синтаксі видимий відтінок розмовної. Цілковитого виявлення досягає ця розмовність в інтерлокуції. Всі ці „чи знаєте, чи бачите“, такі неприродні літературній мові, взяті Леніном з мови обихідної, повсякденної й перенесені до строгого літературного середовища.

Ще гостріше це показується в семасіології. Там розмовницькі елементи найпомітніше дисонують з мовою канону, і там найлегше їх виявити. Вже починаючи з того, що мова автора пересипана прислів'ями й приказками ¹⁾, наближаючись цим до мови простого оповідача — де далі тим більше знаходимо виявів цієї мовної течії. На місце інтелігентської каноничної лексики стає, вибираючи її, лексика вульгарна й нарочито вульгаризована, що не хоче числитися з виробленими нормами й звичками. Замість безстрасного словника виростають слова гострі й палкі, доїдливі й образливі. Річ і явище не тільки називаються; вони вдодаток і кваліфікуються в залежності від відношення до них автора. І коли найбільше зближення до канону було в синтаксі, то найбільші відхилення від нього виявляються в семасіології.

Такий шлях публіцистичної прози Леніна; протягом десятків років його літературної діяльності вона була чіткою, незмінною, весь час рівною самій собі. Схарактеризувати її найлегше по її тенденціях: від науково-літературної до розмовно-ораторської.

¹⁾ За браком місця ми в тексті про це зовсім не згадуємо.

С. ХЕИНМАН

П'ятирічний план і проблема праці

Проблема праці, як в розтині найраціональнішого використання трудових ресурсів краю, так і по лінії умов праці пролетаріату, що працює в нашому народньому господарстві, є одна з найважливіших, центральних проблем п'ятирічного перспективного плану, проблема аж надто актуальна в умовах пролетарської держави.

Це є той вузол, в якому, як у фокусі, відбивається соціально-класовий характер всієї системи нашого господарювання.

У перспективному плані як Держплану СРСР, так і Держплану УСРР висвітлюється не вся проблема праці. До варіантів, що існують, не ввійшла низка найістотніших питань: проблема відтворення кваліфікованої робочої сили й ціла низка серйозних моментів, що від них залежать всі трудові обставини, в яких знаходиться пролетаріат: житлове питання, охорона праці, соціальне страхування й таке инш. І на-решті до останнього варіанту п'ятиріччя не ввійшла ще найактуальніша проблема — проблема скорочення робочого дня.

Отже, характеризуючи проблему праці, ми примушені сконцентрувати увагу на трьох, правда, найцентральніших, моментах:

1. Використання трудових ресурсів і безробіття.
2. Продуктивність праці й зарплата.
3. Зарплата, як прибуток пролетаріату.

Одночасно ми вважаємо за потрібне застерегти, що варіант п'ятирічки (український), даними якого ми будемо оперувати, є ще не останній варіант. Але загальну картину він, безумовно, дає.

Після цих попередніх уваг, ми перейдемо до характеристики й аналізу п'ятирічних перспектив у площині зазначених вище розділів.

В основному ми будемо оперувати матеріалами української п'ятирічки, ще й тому, що в ній питанням праці приділено більше уваги, ніж у загальноспілчанській п'ятирічці.

І. ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ І БЕЗРОБІТТЯ

Загальна кількість населення збільшиться за п'ятиріччя за першим варіантом ССРР 1926/27—1930/31 на 11,2%; на Україні за той самий період на 8,9%. Одночасно кількість населення робочого віку, цеб-то саме ті ресурси, що підпадають використанню, збільшаться в ССРР на 14,3%, в Україні на 13,3%.

За останнім варіантом УСРР в нових рямцях — 1927/28 — 1931/32 р. загальна кількість населення збільшиться на 7,0%, населення робочого віку на 10,6%. Отже за п'ять років кількість осіб робочого віку на Україні збільшиться на 1.725.000 чоловіка.

Ось той колосальний резерв, що його можна й треба використати в народньому господарстві.

В цьому величезному прирості живої робочої сили містяться величезні потенціальні можливості СРСР. Жодна капіталістична країна, не вилучаючи Сполучених Штатів Північної Америки, не має в своєму розпорядженні таких колосальних енергетичних резервів живої людської сили, якій власне належить вирішальне слово не тільки на війні, але й в часі мирного змагання на арені праці й господарчого успіху. Але зазначені величезні трудові резерви повинні раціонально використовуватися, що при бідності наших матеріальних ресурсів є одна з найвідповідальніших планових проблем поточного господарчого моменту¹⁾.

За найправильніший метод для цифрової характеристики цього моменту прийнято, як Держпланом СРСР, так і Держпланом УСРР, збудування балансу населення в робочому віці.

Балансовий метод найправильніший ще й ось з такого міркування: звичайно, обчислюючи аграрне перенаселення, дослідники за прийнятими ними тими або іншими нормами місткості всякої праці, застосовуваної в сільському господарстві, підсумовують якусь абстрактну величину — загальної кількості праці, потрібної в сільському господарстві. Цю величину (в днях або людино-роках) відлічують від суми сільсько-господарського населення робочого віку (запаси праці) і решта суми дає величину аграрного перенаселення.

Цим же шляхом пішов і Держплан СРСР у першому варіанті.

Таке ставлення питання цілком абстрактне, при чому абстракція міститься в самій методі застосування норм місткості праці.

Справді, „якщо розглядати процеси с.-г. праці в тому вигляді, в якому вони відбуваються в дійсності, при наявності т. зв. аграрного перенаселення й коли в роботі беруть участь „зайві“ робітники — інакше кажучи, як взяти норми праці, що фактично існують, то ми в результаті відповідних обчислень можемо прийти до висновку про відсутність аграрного перенаселення. Коли ж від норм праці, що фактично існують, відірватися й спробувати намітити які-небудь доцільні, на нашу думку, норми (як і робить більшість дослідників С. Х), то ми тим самим установили б, що таке то аграрне перенаселення повинне виявитися, якщо дані сільського господарства перебудувати соціально й економічно й завести які-небудь „ідеальні“ норми праці“. (Пояснююча записка секції праці Держплану УССР стор. 14 — 15).

Обчислюючи так суму потрібної праці за абстрактними нормами, можна довести наявність і промислового перенаселення.

Виходячи з цього, Держплан УСРР цілком правильно і в повній відповідності до основ марксистської політичної економії, переносить питання в площину встановлення відносного перезалюднення, вважаючи, „що абсолютного аграрного перенаселення... немає“ (там само стор. 15). В конкретній соціально-економічній дійсності, незалежно від намічених „норм“, відпластовується деяка кількість осіб, що вибуває із сфери сільського господарства. Таким чином, центр ваги зосереджується на так званому активному безробітті, цеб-то групі осіб робочого віку, вільних в якій-небудь галузі народного господарства, що активно пропонують свою робочу силу. Головна частина цієї групи виявляється поза хліборобським сектором народного господарства.

¹⁾ Перспективы развертывания народного хозяйства СССР на 1926/27 — 1930/31 г.г. Госплан ССР 1927 г. стр. 8.

Побудування зведеного балансу населення (для міста й села вкупі), де зазначаються сумарно всі особи, що працюють в сільському господарстві (лічучи в те число й „зайвих“), дає можливість виявити саме цю відносну Perezaludnenist'.

Подамо основні цифри балансу:

Групи населення	В 1.000 чолов.		‰ при- росту	Питома вага в ‰ до підсумку	
	1926/27	1930/32		26/27	31/32
	рік	рік			
Населення робочого віку	16 368	18.093	10,6	100	100
А. Особи найманої праці	2.248	2.842	26,4	13,7	15,7
1. Сільсько-господарські робіт- ники	450	639	45,2	2,7	3,5
2. Пром. роб. і службовці	697	855	22,7	4,3	4,7
3. Робітники й службовці решти галузів нар. господарства	736	935	27,0	4,5	5,2
4. Державні й громад. службовці	365	413	13,1	2,2	2,3
Б. Заняті в сільск. госпо- дарстві (не наймані)	12 140	12.735	4,9	74,2	70,4
В. Кустарн. ремісники й решта хазяїв	619	832	34,4	3,8	4,6
Г. Домашні хазяйки (міські)	709	915	29,1	4,4	5,1
Д. Опікувані та утриманці державн. і громадських установ	97	107	10,3	0,7	0,5
Е. Решта самодійних	172	211	22,7	1,0	1,2
Ж. Безробітні	383	451	17,8	2,3	2,5

Які висновки можна зробити з аналізу соціальної структури населення?

1. Перший висновок полягає в тому, що п'ятирічка намічає безперестанне зростання питомої ваги осіб найманої праці (пролетаріату).

Дані спеціальної Комісії Раднаркому СРСР показують те саме: ‰ пролетарського населення всього (разом з утриманнями) в СРСР змінювався так: 1924/25 р. — 18‰; 1925/26 р. — 20,9‰; 1926/27 р. — 22,1‰.

„Мовою зміни числових співвідношень поміж класами генеральна лінія нашого господарчого плану може визначитися так: збільшення в країні відсотку пролетарського населення на підставі ще більшого зростання господарчої сили, що зосереджується пролетаріатом“ (Ю. Ларин „Соціальна структура СРСР на десятиріччя Жовтня“, „Правда“ за 6—7 листопада 1927 р.).

Отже, безупинне зростання нашої промисловости, транспорту і всяких інших галузей народнього господарства забезпечує зростання питомої ваги пролетаріату в загальній масі населення.

2. Другий висновок полягає в тому, що питома вага населення, яке працює в сільському господарстві, падає від 74,2 (1926/27) до 70,4 (1931/32).

Оце ж і є генеральний показник того, як зменшується в нас аграрне перенаселення.

Коли-б сільсько-господарче населення збільшувалося в міру свого природнього приросту, то воно б виносило 31/32 р. 13.700.000 чоловіка, фактично ж на 1931/32 р. воно виносить 12.735.000 чол.

Отже, за п'ятиріччя мільйон чоловіка перейшов із сфери сільського господарства до нехліборобських галузів народнього господарства. Цим і можна виміряти рівень зменшення аграрного перенаселення.

3. Третій висновок, що його потрібно відзначити — це збільшення питомої ваги групи кустарів од 3,8 до 4,6. Це цілком зв'язане із курсом форсування кустарно-ремісничької промисловости.

4. Аналізуючи динаміку складу робочої сили, яка працює в промисловості, треба зазначити підвищення питомої ваги груп, що працюють на виробництві знарядь виробництва, в чому можна вбачати соціальний показник процесів індустріалізації народнього господарства.

Отакі ті зміни, що їх знає соціальна конфігурація республіки в п'ятилітці, яка планується. Очевидно й безперечно, що зміни ці йдуть по лінії дальшої індустріалізації краю, по лінії дальшої урбанізації його й, найголовніше, по лінії підвищення питомої ваги пролетаріату, щоб-то тої класи, яка є гегемон у перебудуванні нашого краю на соціалістичних основах, що тепер відбувається.

На цьому ми скінчимо загальну характеристику використання трудових ресурсів і перейдемо безпосередньо до проблеми безробіття.

Це одна з найбільш політично-важливих частин всієї проблеми праці. Навколо цього питання найбільше зосереджуються напади всіх тих, що використовують наші господарчі труднощі для своїх фракційних цілей. Це питання підпадало найбільш демагогічному перекручуванню з боку теперішньої „опозиції“. „Повільне зростання індустріалізації ніде не виявлялося так боляче, як в сфері безробіття, яке охопило й корінні кадри промислового пролетаріату“ — так каже опозиційна платформа¹⁾.

Безробіття для опозиції „величезний показник кризового стану нашого господарства“ каже П'ятаков²⁾.

„Завдання розгорнути промисловість, що намічаються й викликають захоплення в т. Бухарина, не дають можливости ані значно збільшити добробут трудящих — робітників і селян, ані скоротити безробіття“, — повідає відомий Майзлін-Смирнов³⁾.

„Розв'язати задачу використання основної продукційної сили, якою є людська праця, п'ятирічка, як виявляється, не має змоги. Понад мільйон безробітних у місті й понад сім мільйонів „зайвих“ робітників на селі, щоб-то в кращому разі те, що ми маємо сьогодні — ось що обіщають нам „Матеріяли“ (мова мовиться про перший ніким не затверджений варіант п'ятиріччя ССРР С. Х.) через п'ять років. Марксів „абсолютний, загальний закон капіталістичного (курсив

¹⁾ Цитую за статтею т. Е. Гольденберга „От поражения к меньшевизму“ „Большевик“ № 19 — 20 за 1927 г. стр. 17.

²⁾ Цитую за статтею т. Б. Маркуса „Положение рабочего класса в СССР“ „Большевик“ № 19 — 20 за 1927 г. стр. 82.

³⁾ Майзлін „Т. Бухарин в борьбе против оппозиционного блока“. Большевик № 18 за 1926 г. стр. 106.

мій СХ) нагромадження під обстрілом планових розрахунків нашої соціалістичної бухгалтерії зостається непохитний“, ось що пише другий опозиційний економіст Б. Колесников¹⁾.

Ось такий букет „критичних зауважень“ опозиційних економістів. Чи все це так? Чи такий „страшний чорт“? Яка питома вага істини в цих писаннях і який відсоток?

Ось на які питання треба дати чітку та ясну відповідь.

Виходячи з цього, ми, перше ніж казати про перспективи безробіття, коротко зупинимося на аналізі його за останній рік.

Із загальної кількості безробітних, зареєстрованих на Біржі праці (за даними на 1-ше квітня 1927 р.) було:

10% сезонних робітників,
47% чорнор. й инш. облуг. роб.
20% розумових робітн.²⁾

і тільки 18% становили робітники індустріальної праці, при чому кваліфіковані пром. робітники становили тільки 12%.

Серед безробітних членів профспілок члени індустріальних спілок на те саме число становили разом з чорноробочими 20%.

Отже, 57% становлять групи, що майже цілком рекрутують з села; 20% — група розумової праці.

Де ж „корінні кадри промислового пролетаріату“?

А ті 18 — 20% промбезробітних, що є, це теж специфічна група, з дуже недовгочасним безробіттям, група, що в основній частині весь час змінюється й є результат природнього обертання робочої сили, яке своїм розміром майже збігається з кількістю промбезробітних.

На характеристиці джерел безробіття на селі ми спинимося при аналізі п'ятирічних перспектив.

Сумарно безробіття зростає за п'ятиріччя на 17,8%, при чому зростає воно до 1929/30 р., в 1930/31 залишається стабільне й в 1931/32 р. зменшується. Прирост безробіття по роках такий:

1927/28 р.	1928/29 р.	1929/30 р.	1930/31 р.	1931/32 р.
+ 13,6%	+ 11,7%	+ 7,0%	0,0%	— 13,3%

Наслідок яких же факторів є така динаміка безробіття.

Вона залежить, на нашу думку, від трьох основних моментів:

1. Загальної динаміки населення в робочому віці.
2. Розмірів і динамічної тенденції переходу робочих рук з села до міста.

3. Темпу вбирання робочої сили нехліборобськими галузями праці. Якже і в якому напрямкові розвивалися ці моменти?

1. Динаміка населення в робочому віці показує не-впинне загання темпу зростання, особливо гостре в 1929/30 і в 1930/31 р. р.

% приросту населення в робочому віці³⁾ за рік:

1927/28 р.	1928/29 р.	1929/30 р.	1930/31 р.	1931/32 р.
3,0	2,9	2,1	1,2	1,0

¹⁾ Б. Колесников „Итоги и перспективы индустриализации“. Большевик № 18 за 1927 г. стр. 72.

²⁾ Дані взяті всюди з матеріалів НКТ УСРР.

³⁾ За робочий вік Ц.С.У. і Держплан вважають вік від 15 до 59 років.

Це цілком пояснюється зростовими пересуваннями, звязаними з війною.

До 1929 р., коли 15 років матимуть ті, що народилися до 1914 р. цеб-то за років більшого зросту народимости, приріст населення в робочому віці йде підвищеним темпом. З 1929/1930 р.р. й далі на приріст починає впливати народженість 1915—16—17 р. і дальших років, цеб-то народженість гостро спадає через війну імперіалістичну, а потім і громадянську.

Дякуючи цьому останні роки п'ятирічки й все наступне п'ятиріччя (1932/33—1936/37) будуть мати гостре загаяння приросту населення в робочому віці.

Цей момент, зменшуючи основне джерело, що поповнює армію шукачів праці—природньо впливає на безробіття, невпинно загаяючи й ослаблюючи його зростання.

2. Розміри переходу робочих рук із села до міста є рівнодійна впливу цілої низки факторів: розмірів диференціації села, розмірів колонізації й переселення, динаміки добробуту міського населення, місткості міського ринку праці, тої або иншої міри розвитку кустарних промислів, темпу інтесифікації сільського господарства і т. инш.

Дати кількісне виявлення впливу кожного фактора неможливо. Можна тільки показати напрямок всякого з них.

а) Кількість селян, що переселяються в порядку колонізації за п'ятирічкою, безупинно зростає: 1926/27 г.—80.000; 1927/28—80.000; 1928/29—80.000; 1929/30—170.000; 1930/31—180.000; 1931/32—185.000 чоловіка. Це зростання пояснюється відкриттям границь Казахстану для колонізації.

б) Твердо взятий курс на інтенсифікацію сільського господарства й максимальний розвиток трудомістких технічних культур теж зменшуватиме й виживатиме аграрне перезалюднення.

в) Енергичне переведення кооперування бідняцких і середняцьких господарств, під керівництвом нашої соціалістичної держпромисловости, безперечно буде зменшувати аграрне перезалюднення.

г) Намічене п'ятирічкою форсоване зростання кустарноремісничької промисловости, що поглинає значні кадри сільського надлишнього населення без сумніву затримає приплив їх до міст.

д) У тім же напрямку впливає, без сумніву, загальне зменшення приросту населення в робочому віці.

Про тенденції, що намічаються в процесах диференціації села, п'ятирічка, на жаль, нічого не каже, але з певністю можна стверджувати, що розміри й масштаб диференціації, в кожному разі, не мають тенденції збільшуватися.

Отже, аналіза напрямку цих основних факторів дозволяє зробити висновок про те, що на найближче п'ятиріччя, яке планується, в наслідок всіх заходів загально-економічних і організаційних можна сподіватися на те, що розміри переходу з села до міста розвиватимуться темпом, який безупинно буде по-вільнішати.

П'ятирічка дає таку динаміку:

	1926/27 р.	1927/28 р.	1928/29 р.	1929/30 р.	1930/31 р.	1931/32 р.
Перехід з села до міста в 1.000 чол.	120	110	110	90	80	70

3. Динамика осіб найманої праці аж до 30/31 р. показує невинне зменшення темпу приросту. Це є наслідок вичерпання відновчих ресурсів нашої промисловості й того, що до 30/31 р. ще не позначаються помітно результати капітальних вкладень.

Наведемо цифри:

Динамика осіб найманої праці:

1927/28 р.	1928/29 р.	1929/30 р.	1930/31 р.	1931/32 р.
+ 5,1 ⁰ / ₀	+ 5,3 ⁰ / ₀	+ 5,0 ⁰ / ₀	+ 3,5 ⁰ / ₀	+ 5,1 ⁰ / ₀

Динамика осіб, що прац. у ценз. промисловості:

1927/28 р.	1928/29 р.	1929/30 р.	1930/31 р.	1931/32 р.
+ 4,0 ⁰ / ₀	+ 3,2 ⁰ / ₀	+ 2,6 ⁰ / ₀	+ 2,9 ⁰ / ₀	+ 3,1 ⁰ / ₀

Отже до 30/31 р. зростання безупинно загаюється, а з 30 — 31 р. коли вже починає позначатися ефект капітальних вкладень, кількість осіб, що працюють в цензовій промисловості, починає збільшуватися прискореним темпом.

Таким чином до 1930/31 р. динамика найманої праці, зменшуючи ринок праці, сприяла зростанню безробіття. З 1930/31 р. тенденції, що виявляються, починають діяти в протилежному напрямкові, сприяючи зменшенню безробіття.

Як наслідок всіх перелічених факторів і тенденцій безробіття до 1930/31 р. зростало, безперестанно загаюючи темп, в 30/31 р. стабілізувалося, а з 1931/32 р. почалося його зменшення, яке, очевидно, продовжуватиметься і в наступному п'ятиріччі.

Такі загально-економічні фактори, що впливають на динамику безробіття в п'ятирічному аспекті. Одночасно, не треба недоцінювати впливу низки чисто-організаційних заходів, переведення яких, без сумніву, значно зменшить можливість зростання й гостроту безробіття.

А. СЕЗОННИЙ ХАРАКТЕР ДЕЯКИХ ВИРОБНИЦТВ

На безробіття дуже помітно впливає сезонність деяких виробництв, особливо будівництва. Досить зазначити, що кількість безробітних будівників на 1 - ше квітня 1927 р. дорівнює 60.000 чол. Ця маса безробітних у період будівничого сезону частково зменшується, а з січня знов починає зростати.

Видима річ, що це збільшує безробіття й натискає на ті фонди, з яких іде допомога безробітним.

Але сезонність будівництва впливає не тільки на безробіття. У Західній Європі й Америці на цю проблему давно звернуто увагу, і в Північно Американських Сполучених Штатах утворилася спеціальна комісія під керівництвом Гувера, що вивчала це питання. По Нью-Йорку, в середньому за 10 років обчислено, що через морози будівничі роботи припиняються не більше, як на 64 дні на рік, при чому тепер вживають заходів до дальшого зменшення цієї цифри.

Дякуючи такому продовженню сезону утворюються постійніші кадри робочих, краще використовується робоча сила. У зв'язку з цим зменшується також текучість робочої сили.

Далі, це прискорить обіг капіталів, вкладених в будівництво, і вони не будуть лежати мертвим вантажем узімку.

Застосування зимових робіт, крім того, знищить напруження з будівельними матеріалами, в тій мірі, в якій буде можлива рівномірніша їх заготівля.

Таким чином, подовження будівничого сезону, крім сприятливого впливу на безробіття, сильно сприятиме здешевленню будівництва.

Отже зрозуміло, що переведення в життя директиви об'єднаного пленуму ЦК і ЦККВКП(б) про зниження будівничих індексів теж упирається в проблему подовження будівничого сезону.

Якщо цієї проблеми не можна розв'язати в межах контрольних цифр, то в межах п'ятиріччя її треба поставити й розв'язати.

Б. ТЕКУЧІСТЬ СКЛАДУ РОБІТНИКІВ

Треба зазначити той, надзвичайно негативний вплив, який робить на розвиток безробіття велика текучість складу робітників, що існує в нашій промисловості. Проблема текучості ще не достатньою мірою вивчена, але всі матеріали, які є, дають підстави констатувати, що текучість, викликаючи нереальний попит, штучно збільшуючи показну місткість ринку праці, тим самим форсує приплив із села й призводить до того, що ті пролетарі, які працювали по найму і випали в порядковій текучості із сфери промислової праці, заступаються що-йно прибулими робітниками, головним чином, сільського походження.

В такий спосіб збільшуються кадри безробітних, що працювали по найму, і відбувається небажане й нереальне форсування припливу робочих рук із села.

Центральне місце поміж причинами, від яких залежить текучість, належить тяжким житловим умовам і зв'язку робітників основних галузів промисловості з селом (копальні вугілля, металургія). На довід цього наведено такі дані:

	‰ прибулих з села в загальній призмі роб. сили	Показчик текучості
	1925 — 1926 роки	
Гірничя (зал. - рудв)	700‰	1,96
Копальні вугілля	549‰	1,59
Металургія	380‰	0,63

Таким чином розміри текучості змінюються під впливом сільського походження кадрів робітників. Отже, в якій мірі основні причини текучості криються все в тих самих сільських джерелах безробіття, в такій мірі всі обчеркнуті вище заходи, зменшуючи аграрне перенаселення й перехід робочих рук з села до міста, в той же час зменшують й виживають текучість. Якою мірою на текучість впливають тяжкі житлові умови, такою мірою цю причину повільно нейтралізують наші капітальні вкладення в житл. будівництво, що дорівнюють за п'ятиріччя 293.000.000 карбов. Ефектність цих заходів ілюструється результатами 1926/27 р. (див. таблицю).

	Показчик текучості за 9 місяців	
	1925/26 р.	1926/27 р.
Залізньо - рудна	1,60	0,73
Металургія	0,50	0,42
Машинобуд.	0,33	0,25
По всій пром.	0,975	0,932

Одночасно ми вважаємо за потрібне відзначити деякі моменти, викликані невдалою організацією виробництва й прогріхами регулювання ринку праці: 1) надзвичайна нерівномірність і неоднаковість в оплаті праці робітників одної кваліфікації на різних руднях та заводах. Це викликає зовсім небажані перебігання робітників. 2) Відсутність твердо обчислених планів робіт на підприємствах, відсутність твердої штатної дисципліни і звідси широке вживання тимчасових робіт теж збільшують текучість. 3) Відсутність зв'язку між типом житлобудівництва та сімейним складом робітників. 4) Відсутність плановості в наймі робочої сили. Планова установка, скерована на вживання цих моментів у масштабі п'ятирічки, має великою мірою сприяти зменшенню гостроти безробіття.

В. ПЕРЕРОЗПОДІЛ І ПЕРЕКВАЛІФІКАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

Аналізуючи фактори організаційного порядку, що впливають на безробіття, не можна не зупинитися на зв'язку безробіття з раціоналізацією виробництва.

Зрозуміло, що раціоналізація — це скорочення кількості робочих рук, що обслуговують даний виробничий процес або даний агрегат. Тому, як відзначило ЦК ВКП у своїй постанові „Про раціоналізацію“ від 25 березня 1927 р., — раціоналізація повинна дати певні лишки робочої сили по окремих підприємствах, лишки, від яких дане підприємство мусить звільнити себе. Але в той же час невпинне будівництво нових заводів і розширення старих буде забирати певні маси робітників. При чому саме переведення процесу раціоналізації буде звільняти кошти і, таким чином, збільшувати нове будівництво.

Той факт, що кількість найманих робітників протягом всього п'ятиріччя без перестанку зростає, каже про те, що поглинання робочої сили підприємствами, що знову будуються й розширюються, йтиме скоріше, ніж ті скорочення, які утворюють лишки робочої сили в наслідок раціоналізації.

Інакше кажучи, виробництво притягає не тільки ту кількість робітників, що її скоротили в наслідок раціоналізації, але що-року буде втягати ще більші маси робочої сили.

При такому стані, зважаючи на те, що, з одного боку, підприємства, що набирають, і підприємства, що звільняють, знаходяться на різних територіях, а з другого на зовсім інший професійний склад робочої сили на нових підприємствах — треба думати, що проблема перекваліфікації й перерозподілу робітничої сили стане перед нами на цілий обсяг.

Створити такий стан, щоб раціоналізація не впливала на безробіття, збільшуючи його, можна тільки точним, спланованим і взаємно зв'язаним переведенням перекваліфікації й перерозподілу робочої сили.

В п'ятирічному аспекті це питання можна й треба поставити на цілий обсяг.

Закінчуючи аналіз проблеми безробіття, ми вважаємо потрібним ще раз підкреслити, що основне джерело, з якого живиться безробіття, є село.

І тому, головне завдання не так і не в тім, щоб зменшити безробіття, як у тім, щоб викоренити його генеральні причини.

„Треба з безробіттям боротися не там, куди йдуть безробітні, а там, звідки вони йдуть“ — як правильно зазначив т. Риков на XIII з'їзді Рад РСФР.

Коли так ставити питання, то центральну роль поруч з колонізацією і землевпорядкуванням грає інтенсифікація сільського господарства.

Встановлено безперечно, що при однаковій земельній забезпеченні місткість праці може змінитися залежно від змін у системах господарства і в способах сільсько-господарської продукції.

Так за даними А. Челінцева ми маємо витрату днів праці на одну десятину:

Система хліборобства Днів праці	
Облогово-різнопільна	8
Різнопільна зернова	13
Парова-зернова	21
Парова плодозмінна	33

Що інтенсивніша система рільництва, то більша місткість праці сільсько-господарської території. Розріст таких культур, як льон, конопля, цукровий буряк, тютюн і т. инш, повиннен зайняти одно з перших місць у сільському господарстві. Праця, якої вони вимагають, значною мірою може зменшити безробіття на селі. З другого боку ці культури дають ту технічну сировину, від недостатці якої терпить наша промисловість. Але треба категорично підкреслити, що інтенсифікація можлива тільки тоді, коли є ринок на збут інтенсивних культур.¹⁾Що ближчий такий ринок, то інтенсивніша система рільництва. За даними професора Макарова

При віддалі від ринку	Затрата днів праці на одну десятину
До 25 верстов	53
від 25 до 50 вер.	42
„ 50 й більше	38

Отже видно, що інтенсифікація зв'язана як найтісніше з розвитком промисловости, що обробляє сільсько-господарську сировину. А це в першу чергу викликає розвиток місцевої кустарно-ремісничької промисловости. Це ще більш загострює актуальність завдання максимального розгортання кустарних промислів.

Ось якими лініями повинне йти виживання нашого безробіття.

Але це ніяк не повинне зменшувати актуальність нашої роботи в сфері безробіття, яке треба м'якшити заходами організаційного порядку¹⁾.

II. ПРОДУКЦІЙНІСТЬ ПРАЦІ Й ЗАРПЛАТА

В радянському господарстві збільшення зарплати залежить від основного зростання праці. „Ця взаємозалежність, саме властива радянському господарству, безпосереднє цікавить робітників раціоналізацією виробничих умов, що становлять об'єктивну основу зростання продукційної сили праці“. (Держплан). Це є перший і головний принцип, що його треба покласти в основу проекту розмірів заробітної плати.

Рівночасно, почасти, як результат порівнюючи низького органічного складу капіталу нашої промисловости, продукційність

¹⁾ Тут як і в усій п'ятирічці ми зовсім не говорили про 7 год. робочий день, запровадження якого, безумовно, відіграє велику роль що до зменшення безробіття. Ця проблема тепер тільки починає розроблюватися, тому ми не маємо можливості висвітлити її з достатньою повнотою.

праці становить основу нагромадження. Те чи інше співвідношення між зростанням заробітної платні (номінальної) й продукційности праці надзвичайно впливає на собівартість, а значить і на нагромадження. Це другий момент, який треба взяти під увагу.

Третій момент, який треба покласти в основу проектування можливих темпів зростання продукційности праці й зарплати — це конечність виконання основної директиви партії та уряду — директиви максимального зниження собівартости.

Тут потрібно взяти до уваги, що зниження собівартости промтоварів дає підвищення реальної заробітної плати, це підвищення ще підсилюється тим, що зниження цін на промтовари повинне впливати на зниження сільгосподар. цін.

Отже, деяка частка зниження собівартости неминуче мусить іти коштом „системи відносно грошової плати“. (Держплан).

Значить, завдання плану — знайти такий оптимальний, з погляду народного господарства в цілому й бюджету робітника, варіант, який сполучав би зростання реальної та грошової (номінальної) заробітної плати із зростанням продукційности праці.

Держплан України, як і Держплан СРСР взяв за основу такий принцип: реальна заробітна плата, „що визначає собою величину тих цінностей, які робітник дістає від народного господарства“, підвищується, приблизно, тим самим темпом, що і продукційність праці. Цим забезпечується становище, яке диктує соціальна природа нашої промисловости. Зростання реальної та грошової зарплати є пропорційне зростанню продукційности праці.

Заразом у промисловості, через різницю між темпом зростання реальної та номінальної зарплати, утворюються можливості зниження собівартости, себ-то, збільшення коштом нагромадження.

Відповідно до цих принципів 5-тирічка намічає збільшення реальної заробітної платні на 47%, коли продукційність праці зросте на 49% (за методом Струмилина, за звичайним методом продукційність зростає на 53%). Номінальна заробітна плата зростає всього на 27% і передбачається зниження індексу собівартости на 20,4%.

Таким чином, реальна зарплата за п'ятиріччя зросте на 47%. Але яка-ж вихідна точка? Чого ми досягли за 1926/27 р. і від якого рівня йтиме це далі зростання зарплати. Для характеристики цього наведемо дані ЦСУ:

Зарплата за 1 півріччя 1926/27 року в % до зарплати за 1 півріччя 1913 р. на Україні:

Керамічне виробництво	158,4 %
Скляне „	111,8 „
Здобування вугілля	79,2 „
Залізнорудне „	100,2 „
Металургічне „	87,6 „
Оброблення металів	156,1 „
Машинобудівництво	113,1 „
Хемічне виробництво	178,2 „
Цукрове „	248,2 „
Оброблення коноплі	165,5 „
По всьому виробництві	119,3 %

120% передвійськового рівня заробітної платні — ось з чим вступає наша промисловість у п'ятиріччя. Одночасно довжина робочого року за обчисленням зав. статистикою праці ЦСУ УСРР.

М. І. Буяновера, становить 76 % передвійськової. Ось які досягнення на початок п'ятиріччя і при такому стані — далі зростання на 47 %. Чи ж це не політика послідовно-соціалістичного типу?

Ще яскравіше виявляється те саме, коли порівняти з передвійськовими даними.

	1897 р.	1900 р.	1908 р.	1913 р.
Заробітна плата	100	98	104,2	108,2
Вироблювання на одного робітника	100	100,4	108,3	126,7

Цифри наведені за даними В. Гухмана.

При зростанні продукційності праці на 27 %, зарплата збільшилася всього на 8 %.

В той же час, п'ятирічка, беручи до уваги, що зарплата в важкій індустрії (здобування вугілля, металургія) відстала і навіть не відновилася до передвійськового рівня, а також і той момент, що це співвідношення (більше зростання в легкій індустрії) може стимулювати перехід робочої сили з галузів важкої індустрії, що эле відіб'ється на нашій індустріялізації, намічає зростання номінальної зарплати для загальноспільчанської промисловости (до якої входять, головню, трести важкої індустрії) на 28 %, а для республіканської (переважно легкої) на 24,5 %.

Що до оплати тих, що роблять по інших ділянках народнього господарства, то п'ятирічка сумарно намічає такі перспективи:

Номінальна заробітна плата	1931 — 32 р. в % до 1926 — 27 р.
Промисловість	25,5 %
Будівництво	22,4 „
Транспорт	31,1 „
Торговля	13,7 „
Держ. і громад. устан.	22,9 „
Нарзв'язок	27,5 „
Вся наймана праця (без сільськ. госп. роб.) . .	25,9 %

Таким чином, намічається підтягання відсталих категорій, тих, що працюють в транспорті та нарзв'язку, дуже значне підтягання групи соціально-культурних робітників і доволі стримане зростання зарплати торговельного апарату.

Отже, п'ятирічка по цій лінії намічає далі зростання добробуту трудящих, зростання, яке сполучається із зростанням нагромадження в нашому народньому господарстві.

Це сполучення є найкращий показчик специфічної, соціально-класової установки нашої п'ятирічки.

III. ЗАРОБІТНА ПЛАТА, ЯК ПРИВУТОК ПРОЛЕТАРІАТУ

Абсолютне зростання заробітної платні ще не досить показове для характеристики соціально-класової установки, що її взяла п'ятирічка.

„Помітне збільшення заробітної платні підкладає швидке зростання продукційного капіталу. А швидке зростання продукційного капіталу викликає таке-ж швидке зростання багатства, розкоші... Хоч вигоди життя робітничої класи й збільшилися, але задоволення,

яке вони дають, нікчемне в порівнянні з побутом капіталіста, взагалі неприступним для робітника, і з культурним станом всього суспільства" (Маркс).

Таким чином, Маркс центр проблеми переносить в площу з'ясування відносного зростання заробітної платні. Інакше кажучи — зміни в становищі робітничої класи знаходять своє справдішнє відбиття в динаміці частки заробітної плати (прибутку пролетаріату) у національному прибутку.

Наведемо дані капіталістичних країн.

Частка „нижчих клас“ в національному прибутку.

Прусія у %	
1872 рік	75,26 %
1873 „	73,60 „
1874 „	72,60 „
1875 „	72,18 „
1878 „	72,12 „
1881 „	71,73 „
1888 „	69,17 „

Дані за пізніші роки дають ту саму тенденцію.

Частка в національному прибутку			
	1892 р.	1896 р.	1902 р.
Населення вільного від обкладання	41,21 %	40,03 %	32,97 %
З прибутком від 900 — 3,000 марок	30,01 „	31,50 „	34,92 „
З приб. від 3,000 — 30,500 марок	20,20 „	19,99 „	21,57 „
Понад 30,500 марок	8,58 „	8,47 „	10,54 „

Наведемо дані з Англії.

Частка робітників у національному прибутку:

Автор

Баулі	1860 рік	47,10 %
Леві	1866 „	43,5 „
Баулі	1897 „	42,7 „
Чюза - Моні	1903 „	38,3 „
„	1908 „	38,1 „

Народний прибуток Гамбургу

	Прибутки нижче 900 мар.	Прибутки від 900 — 3.000 м.	Прибутки над 3.000 м.	Увесь прибуток
1895 р.	23,9	30,9	45,2	100
1907 р.	17,1	33,4	49,5	100

Подивімося, як стоїть справа в нас.

Ось дані з С.Р.С.Р. (контрольні цифри на 1926-27 р. стор. 214).

Дані з С.С.Р.Р.

1913 р. частка осіб найманої праці	22,0
1923/24 р. в національному	23,2
1924/25 р. прибутку	26,1
1925/26 р. „	29,2
1926/27 р. „	29,8
1930/31 р. (за даними п'ятирічки)	35,2

Аналогічну тенденцію відбивають і дані УСРР.

1925/26 р.	28,4 ⁰ / ₀	1929/30 р.	35,0 ⁰ / ₀
1926/27 р.	33,6 ⁰ / ₀	1930/31 р.	35,1 ⁰ / ₀
1927/28 р.	33,5 ⁰ / ₀	1931/32 р.	35,9 ⁰ / ₀
1928/29 р.	34,4 ⁰ / ₀		

Ось де кришталево ясно відбивається наша класова лінія.

СРСР — єдина країна, де частка пролетаріату в національному прибутку збільшується.

І в порівнанні з цими цифрами жалюгідним белькотінням побитих демагогів здаються твердження опозиційної „платформи“ „Ясно, що частка робітничої класи в загальному прибутку країни падала в той час, як частка інших класів більшала. Це факт — найважливіший для оцінювання всього становища“.

П'ятирічка, відсвітлюючи ленінську лінію нашої партії, в дальший великий крок на шляху соціалістичного будівництва.